

แนวความคิดของธรรมยุติกนิกาย

นับตั้งแต่ธรรมยุติกนิกายได้รับการสถาปนาขึ้นจนกระทั่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์ ผู้นำธรรมยุติกนิกายในแต่ละช่วงได้เน้นแนวความคิดสำคัญ ๆ
บางประการซึ่งอาจเรียกรวมกันว่าเป็น "แนวความคิดของธรรมยุติกนิกาย" แนวความคิดนี้
มีทั้งส่วนที่ผู้นำธรรมยุติกนิกายทุกพระองค์ในช่วงดังกล่าวทรงมีส่วนร่วม และส่วนที่ผู้นำธรรมยุติกนิกาย
บางพระองค์ทรงเน้นเป็นการเฉพาะหรือเน้นเป็นพิเศษ แนวความคิดทั้งสองส่วนนี้โดยเฉพาะส่วนที่
ได้รับการเน้นเป็นพิเศษแสดงให้เห็นว่าแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายมีการเปลี่ยนแปลงหรือการ
ปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมไทยในแต่ละช่วงอย่างมาก

ก่อนจะกล่าวถึงแนวความคิดสำคัญ ๆ ของธรรมยุติกนิกาย จำเป็นต้องอธิบายถึงหลัก
การหรือความคิดพื้นฐานของธรรมยุติกนิกายก่อนเพื่อช่วยให้เข้าใจรายละเอียดของแนวความคิดนี้ได้
ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้น

หลักการของธรรมยุติกนิกาย

แนวความคิดของธรรมยุติกนิกายมีลักษณะเด่นที่สืบทอดมาจากพุทธศาสนาซึ่งได้รับการเน้น
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นั่นคือลักษณะ มนุษยนิยมและเหตุผลนิยม¹ จาก
พระราชนิพนธ์เรื่องคาถาพระราชนิพนธ์สวดคารุณารัตนโกสินทร์สังเขปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวปรากฏว่าพระองค์ทรงทราบถึงพระราชากรณียกิจทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระ -
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นอย่างดีจนทรงเห็นว่าเป็นเรื่องเด่นที่สุดในรัชกาลนั้นถึงกับทรงยกขึ้นมา

¹ ไบรคดู สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง...",

เน้นเป็นเรื่องแรก² ประสพการณ์ส่วนพระองค์ก็มีส่วนทำให้ทรงมีแนวพระราชดำริแบบมนุษยนิยม และเหตุผลนิยมดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ดังนั้นแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายที่ทรงสถาปนาขึ้นและมีอิทธิพลสืบต่อมาจึงมีลักษณะมนุษยนิยมและเหตุผลนิยมอันมีรากฐานอยู่บนประสพการณ์ที่เป็นจริงอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้เจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงทราบถึงพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นอย่างดี และทรงสืบทอดลักษณะเด่นตลอดจนแนวความคิดสำคัญบางประการมาจากรัชกาลนั้นดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า แต่พระองค์หาได้ทรงอ้างอิงไม่ว่าธรรมยุติกนิกายสืบทอดลักษณะและแนวความคิดดังกล่าว เข้าใจว่าเพื่อให้เกิดการสถาปนานิกายใหม่มีความชอบธรรมจึงต้องทรงอ้างว่าศาสนวงศ์อันตรธานมาตั้งแต่ครั้งเสียกรุง (โปรดดูบทที่ 2)

หลักการของธรรมยุติกนิกายคือการปฏิรูปการนับถือพุทธศาสนาทั้งของคฤหัสถ์และพระสงฆ์เสียใหม่ให้ "ถูกต้อง" ตามมาตรฐานของผู้นำธรรมยุติกนิกาย จะเห็นได้ว่าผู้นำธรรมยุติกนิกายพระองค์แรกได้ทรงให้ความหมายใหม่ว่า การนับถือพุทธศาสนาคืออะไร และพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์คืออะไร ซึ่งการให้ความหมายใหม่นี้มีพื้นฐานอยู่บนแนวความคิดแบบมนุษยนิยมและเหตุผลนิยม

การให้ความหมายใหม่ว่าการนับถือศาสนาคืออะไร เป็นเรื่องสำคัญในระดับพื้นฐานเพราะผู้นำธรรมยุติกนิกายสถาปนานิกายใหม่ขึ้นมาอีกด้วยทรงมีพระราชดำริว่าการนับถือศาสนาดังที่เป็นมาแต่เดิมนั้นยังไม่ถูกต้อง ผู้นำธรรมยุติกนิกายทรงเห็นว่าลักษณะของการนับถือพุทธศาสนาของประชาชนในขณะนั้นเป็นการนับถือตาม ๆ กันมา คือ นับถือไปตามมารคาบิคา³ หรือนับถือตาม

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คาถาพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 97.

³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "การนับถือพระพุทธศาสนา, ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 378.

เพื่อนบ้าน พี่น้อง ความแค้นโบราณที่เคยมีต่อกันมา⁴ เมื่อการนับถือศาสนาเป็นเช่นนี้ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนาผิดไป แทนที่จะนับถือศาสนาเพื่อเป็นหนทางนำไปสู่พระนิพพาน แต่กลับนับถือเพราะ "อยากจะได้บังเกิดในสวรรค์"⁵ แม้ว่าจะมีผู้กล่าวว่าพระนิพพานเป็นเครื่องระงับความทุกข์ทั้งปวง ก็จะไม่ไปแต่ปาก ส่วนใจนั้นกลับมีความทะยานอยากในภพน้อยภพใหญ่ การทำบุญกุศลก็เพื่อให้ได้ขึ้นสวรรค์เท่านั้น จึงทำให้การนับถือศาสนาในแบบที่ประพฤติดังกล่าว กันมา ดังข้อความที่ว่า

นักปราชญ์ท่านจะกล่าวว่าพระนิพพานเป็นธรรมอันดี เป็นเครื่องระงับสรรพสังขาร ทั้งปวงล่วงเสียซึ่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ ก็เป็นแต่พลอยสนุกอนุโมทนาว่าตามไป แต่ปาก ที่จริงใจนั้นย่อมทะยานอยากในภพน้อยภพใหญ่ ถึงจะทำกุศลก็ยอมแส่หาไปในเรื่องที่จะให้ขึ้นสวรรค์ เมื่อเป็นดังนั้นจึงมักให้ไปสนใจในเรื่องศาสนาที่กลางถนน เป็นแต่ประพฤติดังตามหาชนที่เขาถือมาก ๆ ด้วยกัน⁶

นอกจากนี้แล้วการนับถือศาสนาในลักษณะที่ถือตาม ๆ กันมานี้ยังจะทำให้ผู้ที่นับถือศาสนา ไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่าสิ่งไหนเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และสิ่งไหนเป็นสิ่งที่ "เข้ามาแอบอิงอาศัย อ้างเหิง ๆ อดโกง ๆ"⁷ ซึ่งจะทำให้ผู้ที่นับถือศาสนาไม่ได้รับประโยชน์อย่างจริงจัง และยัง จะทำให้การปฏิบัติในพุทธศาสนาผิดไปด้วย เช่น การถวายของให้กับพระภิกษุสงฆ์ก็มักจะเลือกให้กับพระสงฆ์ที่เป็นคนรู้จักชบพอกัน ซึ่งในทางที่ถูกแล้วจะต้องไม่เลือกว่าจะให้กับพระสงฆ์รูปใดจึงจะ ดีว่าเป็นการถวายของให้กับพระภิกษุสงฆ์อย่างแท้จริง⁸ หรือในกรณีของการทำบุญก็มักจะทำ ไม่ถูกต้องเป็นแต่เจียด ๆ บ้าง ผิดไปบ้าง ทั้งนี้เพราะว่าไม่รู้จักว่าบุญเป็นอย่างไร บุญอยู่ที่ไหน และมักจะซึ่เกียจมักง่ายเลือกทำแต่ที่สบาย ๆ ง่าย ๆ ซึ่งสิ่งที่เป็นบุญแท้ ๆ นั้นคือบุญนั้นอยู่ที่ใจ

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "สาธิตวาทกถา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 6.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 21.

⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 11-12.

และใจที่เป็นบุญคือใจที่บริสุทธิ์ไม่โลภไม่โกรธไม่หลง⁹

ด้วยเหตุนี้เมื่อวชิรญาณภิกษุได้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมาแล้ว พระองค์ทรงเน้นในเรื่องของความเป็นเหตุเป็นผลด้วยการใช้ปัญญา นั่นคือ ผู้ที่นับถือศาสนาจะต้องนับถือด้วยความเข้าใจ แทนที่จะนับถือในลักษณะตาม ๆ กันมา โดยจะต้องรู้ว่า การนับถือศาสนานั้นมีประโยชน์อย่างไร เพราะเหตุใดและทำไมจึงต้องนับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ผู้ที่จะนับถือศาสนาจะต้องเริ่มด้วยคำถามว่าอะไร ทำไม และเพราะเหตุใดก่อน¹⁰ ย่อมจะหมายถึงว่าให้ผู้ที่จะนับถือพุทธศาสนาได้ทำการศึกษาเสียก่อนที่จะยอมรับนับถือเป็นศาสนาของตนและสามารถอธิบายเรื่องทางศาสนาอย่างเป็นเหตุเป็นผลโดยการใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครองให้รอบคอบ มากกว่าที่จะให้นับถือศาสนาด้วยความเชื่อและนับถือสืบต่อ ๆ กันมา โดยที่ไม่รู้ว่าศาสนานั้นเป็นอย่างไร พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์นั้นเป็นอย่างไร หรือ "ใครถืออย่างไรก็สำคัญว่าอย่างนั้นเป็นความดี"¹¹ ดังนั้น จึงควรที่ใช้ปัญญาพิจารณาความเป็นเหตุและเป็นผลเสียก่อนที่จะยอมรับนับถือ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ที่นับถือศาสนาสามารถที่จะพิจารณาได้ว่าสิ่งไหนเป็นส่วนที่ปะปนเข้ามา อันจะส่งผลให้สามารถที่จะปฏิบัติไปในทางที่ถูกพ้นจากความทุกข์ได้ในที่สุด

เมื่อผู้นำธรรมยุติกนิกายทรงเน้นให้นับถือศาสนาด้วยความเข้าใจโดยอธิบายเรื่องต่าง ๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผล ทำให้การอธิบายความหมายของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

"พระพุทธเจ้า" เคยได้รับการนับถือในลักษณะที่มีความศักดิ์สิทธิ์และมีอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แต่ผู้นำธรรมยุติกนิกายทรงอธิบายให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งที่มีลักษณะรูปร่าง

⁹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พรหมจรรย์กถา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 294.

¹⁰พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติในทางที่ชอบ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 1-2.

¹¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "สังขิตวาทกถา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 17.

ไม่แตกต่างจากมนุษย์ทั้งหลาย มีสถานที่เกิดที่ระบุได้แน่นอน มีชาติตระกูล เช่นเดียวกับมนุษย์คนอื่น¹² แม้แต่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็ได้เกิดขึ้นในลักษณะเหมือนจริงหรือมีได้เกิดขึ้นในลักษณะที่อธิบายไม่ได้ด้วยประการ ณ์ที่เป็นจริงของมนุษย์เอง ดังที่เคยถือกันว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ชอบเอง "เป็นผู้วิเศษ มีความรู้อย่างสูงสุด ไม่ได้เรียนจากผู้อื่น"¹³ หากแต่เป็นการตรัสรู้ธรรมด้วยปัญญาของพระองค์ อันเกิดจากการศึกษา คือเกิดจากความรู้เดิมที่พระองค์ได้ทรงศึกษามาทั้งในช่วงก่อนและในขณะที่ทรงผนวช แต่ด้วยการที่ไม่ติดในความรู้ทั้งสองนี้ทำให้พระองค์ทรงสามารถพัฒนาสู่ความรู้ใหม่ เป็นความรู้หรือธรรมะที่พระองค์ไม่เคยศึกษามาจากผู้อื่นโดยตรง¹⁴ จากแนวคิดเช่นนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงโปรดให้แปลบท "สมุมาสมุพุทธโธ" ใหม่ จากเดิมที่เคยแปลกันว่า "เป็นผู้วิเศษมีความรู้อย่างสูงสุด ไม่ได้เรียนมาจากผู้อื่น" เป็น "รู้ธรรมที่ไม่เคยได้เรียนจากผู้อื่นตามลำพัง โดยถูกทาง"¹⁵

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้นำธรรมยุติกนิกายจะทรงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ แต่ก็เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ที่แตกต่างจากมนุษย์อื่น ๆ ทรงที่ทรงมีปัญญา

¹² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "การนับถือพระพุทธศาสนา" และ "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 379-380. และ 2-3.

¹³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมภาษิตสำหรับวิสาขบูชา รวม 5 ศก, (พิมพ์แจกในงานศพพระศิริโอสวรรย์ (พร รั้งควร) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า 4.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

"สาระพักรู้สาระพัดเห็น"¹⁶ "เป็นยอกของสัตว์ทั้งหลาย"¹⁷ และมีความพิเศษอยู่ในความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้า เช่น เป็นผู้เกิดได้ยาก เป็นเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายในโลก ครัสรู้ธรรมด้วยปัญญาของพระองค์เอง เป็นต้น¹⁸

ผู้นำธรรมยุติกนิกายในแต่ละช่วงล้วนอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในทำนองเดียวกันดังกล่าวมานี้ การอธิบายเช่นนี้มีความสำคัญทั้งนี้เพราะจากการที่ให้ความสำคัญแก่ความจริงตามประสบการณ์ ทำให้ต้องยืนยันว่า ศาสนาผู้สอนธรรมเป็นผู้มีตัวตนจริง มิฉะนั้นคำสอนจะปราศจากความหมาย เพราะทำให้ไม่แน่ใจว่าคำสอนนั้นเป็นความจริงหรือไม่ ถ้าหากปฏิบัติตามแล้วจะสามารถบรรลุความมุ่งหมายได้หรือไม่ ดังนั้นการยืนยันถึงความมีจริงของพระพุทธเจ้าและแสดงภาพพจน์ของพระพุทธเจ้าในฐานะของมนุษย์คนหนึ่งในโลกนี้ แต่มีความพิเศษกว่ามนุษย์อื่นตรงที่เป็นผู้มีปัญญานี้ ย่อมจะเป็นการสนับสนุนคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นสิ่งที่มีจริง และมนุษย์อื่น ๆ ก็สามารถที่จะเข้าใจและปฏิบัติตามจนบรรลุความมุ่งหมายในคำสอนของพระพุทธองค์ได้ แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่ยากมากก็ตาม

การอธิบายเกี่ยวกับ "พระธรรม" ของผู้นำธรรมยุติกนิกายสอดคล้องกับการอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า โดยแสดงให้เห็นว่าพระธรรมไม่ใช่กัมภีร์ไบเบิลหรือคัมภีร์ที่เชื่อกันว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์¹⁹ แต่พระธรรม "คือความรู้ของพระพุทธเจ้านั่นเอง ได้แก่ข้อปรณามิตติทั้งปวงที่สำหรับล้างความชั่ว สาระพัคและพระนิพพานอันเป็นที่ดับความทุกข์ทั้งปวง"²⁰

¹⁶พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "การนับถือพระพุทธศาสนา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 381.

¹⁷สมเด็จพระสังฆราช (สา), รัตนัตถยปริต 3 กัณฑ์, (พิมพ์แจกในงานปลงศพสนองคุณนายเล็ก โทณะวณิก ผู้บิดา เมื่อปีชกาล พ.ศ. 2469) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), หน้า 9.

¹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-9.

¹⁹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 5-6.

²⁰"ปฐมเจดีย์;" หอสมุดวชิรญาณ หมู่งจดหมายเหตุ เลขที่ 1 คู่ที่ 121.

เมื่อพระธรรมคือ "ความรู้" ของพระพุทธเจ้า ผู้นำธรรมยุติกนิกายจึงทรงเห็นว่าสิ่งที่
โบราณจารย์เขียนขึ้นในภายหลัง เช่น อรรถกถา ฎีกา อาจจะมี ความผิดพลาดคลาดเคลื่อนได้
ด้วยเหตุนี้ผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายจึงเน้นการกลับไปสู่พระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์หมวดเดียวที่ประกอบ
ด้วยพระพุทธวจนะหรือ "ความรู้" ของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์
ของผู้นำธรรมยุติกนิกายพระองค์แรก ความว่า

ถ้อยคำจำพวกนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวให้หันเหไปไม่ตรงอยู่ตามเดิม ชื่อว่า
หาเคารพแก่พระพุทธานุญาตไม่...แท้จริงบทบาทอันใด ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรง-
บัญญัติตั้งไว้ ให้เป็นวาจาสำเร็จวิธธรรมวินัยกรรม บทบาทนั้นชื่อว่าบริบูรณ์แล้ว
ด้วยประการทั้งปวงจะพึงนำออกก็ดี จะพึงเติมเข้าก็ดีเห็นไม่ควรหาได้...เมื่อใคร
เอาถ้อยคำของตนเข้าแทรกใส่ให้สับสน บุคคลผู้นั้นก็ชื่อว่าหาเคารพมิได้²¹

ดังนั้น

"บุคคลกระทำในเขตในสถาน ทำตามกาลที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้...
ได้ชื่อว่ารักษาพระพุทธศาสนา ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคให้เป็นไปสิ้นกาลนาน...จะเป็น
ที่คู่เคียงอย่างแห่งชนในภายหน้า...คำสั่งสอนของพระองค์ก็จะได้เป็นไปสิ้นกาลนาน..."²²

และเห็นว่า "สันนิษฐานลงในที่ใดที่หนึ่งในพระบาลีว่าเป็นคำสั่งสอน เป็นแก่นสารพุทธศาสนาแน่ดังนี้
แล้ว เราทั้งหลาย (หมายถึงพระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกาย- ผู้เขียน) ก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น"²³

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการกลับไปสู่พระไตรปิฎกของธรรมยุติกนิกายได้รับการ
เน้นในเรื่องเกี่ยวกับพระวินัยเป็นส่วนใหญ่ นอกจากจะเน้นให้พระสงฆ์วัตรปฏิบัติให้ตรงตามพระวินัย
ซึ่งปรากฏในพระวินัยปิฎกอย่างเคร่งครัดแล้ว ผู้นำธรรมยุติกนิกายยังได้ทรงนิพนธ์หรือแต่งหนังสือ

²¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "อุโบสถศีลกถา, ใน ประชุมพระราชนิพนธ์
ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 156.

²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

²³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "กาดาสรรเสริญพระธรรมวินัย" ใน ประชุม
พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 67-68.

เกี่ยวกับวินัยสงฆ์ออกเผยแพร่เพื่อช่วยให้พระสงฆ์เข้าใจพระวินัยเรื่องต่าง ๆ ได้ดีขึ้น เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงนิพนธ์ ธุดงค์คกกา สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงนิพนธ์ บริหารคกกา และ กฐินัตถารคกกา พระอมราริกขิต (เกิด) แต่ง บุพพสิกขา และ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ นวโกวาท เป็นต้น ส่วนแนวความคิดอื่น ๆ ของธรรมยุติกนิกายจะมีการให้ความหมายใหม่หรือแม้แต่นำความคิดที่มีได้มาจากพุทธศาสนา มาปรับใช้จำนวนมากก็จะแสดงให้เห็นข้างหน้า อนึ่ง หลักการ ของธรรมยุติกนิกายที่เน้นการกลับไปสู่พระพุทธรังษะหรือพระธรรมที่ถูกต้องแท้จริง และยังเห็นว่า "คำสั่งสอนของพระองค์ก็จะเป็นไป สิ้นกาลนาน"²⁴ ดังกล่าวมานี้ เกิดขึ้นได้ก็ด้วยการไม่เชื่อคติปัญญาอันตรายานที่ว่าโลกกำลังเสื่อมลงและมนุษย์รับรู้ธรรมะได้น้อยลงตามลำดับ หากแต่เชื่อว่าโลกจะดำรงอยู่ "สิ้นกาลนาน" และ มนุษย์ในปัจจุบันยังคงสามารถรับรู้พระธรรมที่ถูกต้องแท้จริง ได้อย่างสมบูรณ์ซึ่งความเชื่อเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการมีความคิดแบบมนุษยนิยมที่เชื่อมั่นในศักยภาพทางปัญญา ของมนุษย์นั่นเอง

สำหรับการให้ความหมายพระสงฆ์ ผู้นำธรรมยุติกนิกายให้ความหมายว่าคือผู้ที่อยู่ในโอวาท คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นบุคคลที่ไม่ล่วงมีชดุมมาปฏิบัติ²⁵ และเป็นผู้ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกและปฏิบัติชอบ²⁶ การอธิบายลักษณะ ของพระสงฆ์ดังกล่าวนี้จะสอดคล้องกับแนวความคิด ของธรรมยุติกนิกายและความเคร่งครัดในการปฏิบัติตามพระวินัย นอกจากพระสงฆ์จะต้องยึดมั่น คำสอนข้อปฏิบัติของพระพุทธเจ้าแล้ว ยังต้องปฏิบัติตนอยู่ในพระอริยมรรค 8 ประการ จึงจะใ้ชื่อ ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติตรงทางพระนิพพาน เป็นผู้ปฏิบัติออกจากกิเลสและบาปธรรม²⁷

²⁴พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "อุโบสถศีลคกกา" ใน ประชุมพระราชาธิพนธ์ ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 123.

²⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 171.

²⁶พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ท้าวตริเข้า" ใน ประชุมพระราชาธิพนธ์ ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 5.

²⁷พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระรัตนตรัย" ใน ประชุมพระราชาธิพนธ์ ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 51.

อย่างไรก็ตาม ความเป็นพระสงฆ์ผู้นำธรรมยุติกนิกายเน้นคือพระสงฆ์ที่เป็นสมมุติสงฆ์ เพราะว่าพระสงฆ์มิได้ปฏิบัติตามสัมมาปฏิปทาอันเป็นของพระอริยเจ้าอย่างเดียว แต่ยังเป็นคนที่ประกอบไปด้วยกิเลส²⁸ ยังไม่สามารถไปถึงพระนิพพานได้เหมือนกับพระอริยสงฆ์²⁹

* ผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายทรงเห็นว่าพระสงฆ์นั้น "เป็นคนประกอบไปด้วยกิเลส"³⁰ แต่พระสงฆ์จะมีความเป็นสงฆ์อย่างแท้จริงคือต่างจากคนที่ประกอบไปด้วยกิเลสหรือต่างจากสัตว์ทั้งหลายที่ "ย่อมติดข้องอยู่ ณ กามคุณทั้งหลาย" ตรงที่จะต้องมีวัตรปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด มิฉะนั้นก็จะขาดจากภิกษุภาวะ

ในขณะเกี่ยวกับการวางหลักการในการนับถือศาสนาคงกล่าวมานี้ ผู้นำธรรมยุติกนิกายในแต่ละช่วงได้อธิบายธรรมที่สำคัญ ๆ เพื่อให้ผู้นับถือศาสนาทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ได้เข้าใจธรรมเหล่านั้นอย่าง "ถูกต้อง"

แนวความคิดของผู้นำธรรมยุติกนิกาย

แนวความคิดที่ผู้นำธรรมยุติกนิกายในแต่ละช่วงเน้นมีความแตกต่างกันโดยเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์แวดล้อมในขณะนั้น ดังนั้นจึงแบ่งกลุ่มผู้นำธรรมยุติกนิกายที่จะศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. วชิรญาณภิกษุ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และสมเด็จพระสังฆราช (สา)

²⁸พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "อุโบสถศีลกถา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 179.

²⁹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้นับถือในทางที่ชอบ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 10-11.

³⁰พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "อุโบสถศีลกถา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 179.

2. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในกลุ่มแรกจะเป็นผู้ร่วมอุดมการณ์เดียวกัน และมีบทบาทร่วมสมัยหรือในสถานการณ์เดียวกันกับวชิรญาณภิกษุในช่วงของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย ทำให้มีลักษณะแนวความคิดที่คล้ายคลึงกัน จัดได้ว่าเป็นกลุ่มผู้นำธรรมยุตรุ่นแรก สำหรับในกลุ่มที่ 2 นั้นจะเป็นกลุ่มผู้นำธรรมยุติกนิกายในขณะที่มีความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมอย่างมาก ซึ่งทำให้มีแนวความคิดที่ต่างกับกลุ่มแรกไม่น้อย

แนวความคิดสำคัญที่ผู้นำธรรมยุติกนิกายเน้นในแต่ละช่วงประกอบด้วยแนวความคิดเกี่ยวกับกรรม แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ แนวความคิดเกี่ยวกับเป้าหมายในการดำรงชีวิต และแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐ ซึ่งแนวความคิดเหล่านี้จะถูกเน้นในเรื่องที่ต่างกันและมีความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมของสังคมในแต่ละช่วง ระยะเวลา

แนวความคิดเรื่องกรรม

ความคิดเรื่อง "กรรม" เป็นความคิดพื้นฐานของพุทธศาสนา แต่เดิมความคิดเรื่องกรรมนี้ผูกพันกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิและความคิดเรื่องสังสารอย่างแนบแน่น กล่าวคือ เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิวนเวียนมาแล้ว สภาพชีวิตในแต่ละภูมิจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับกรรมที่ได้กระทำมาในอดีตชาติ ในภายหน้าชีวิตก็ยังคงเวียนว่ายตายเกิดในภูมิต่าง ๆ โดยมีกรรมเป็นตัวกำหนด สภาวะเช่นนี้จะสิ้นสุดลงก็ต่อเมื่อบรรลุนิพพาน ดังนั้นคำสอนในเรื่องกรรมจึงเป็นเรื่องกำหนดให้มนุษย์ในสังคมทำความดีเพื่อชาติหน้าจะได้มีชีวิตที่ดีกว่าชาตินี้ อันเป็นคำสอนที่ช่วยทำหน้าที่ควบคุมสังคมให้ดำเนินไปได้ด้วยดี

แม้ว่าคำสอนในเรื่องกรรมของผู้นำธรรมยุติกนิกายจะมีจุดมุ่งหมายหลัก เพื่อให้มนุษย์ประพฤติดีละจากการทำความชั่วเหมือนกับคำสอนในเรื่องกรรมที่เคยมีมาแต่เดิมก็ตาม แต่ก็มี ความแตกต่างไปจากคำสอนเดิมตรงที่มุ่งประโยชน์ในชาตินี้ (ปัจจุบัน) เป็นสำคัญ และการอธิบายในเรื่องกรรมมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลอันมีรากฐานอยู่บนประสบการณ์ที่เป็นจริงในชีวิตของมนุษย์ การอธิบายสาเหตุของกรรมจะไม่เน้นกรรมที่เป็นผลมาจากชาติก่อน แต่จะเน้นสาเหตุของกรรมที่เป็นผลมาจากการกระทำใน "กาลก่อน" ซึ่งหมายความว่ามนุษย์สามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ เพราะเป็นเรื่องที่อยู่ในชาติหน้าเอง

ผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรกอันประกอบไปด้วยชิวรญาณิกษุ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และสมเด็จพระสังฆราช (สา) อธิบายในเรื่องกรรมโดยมีเป้าหมายหลักเพื่อสั่งสอนให้ประพฤติกวามดีละเว้นความชั่ว³¹ โดยเสนอความคิดเกี่ยวกับกรรมเพื่อเป็นสิ่งที่จะช่วยกำหนดให้คนในสังคมประพฤติกวามดีละเว้นจากการทำความชั่วในสังคมปัจจุบันอันเป็นวัตถุประสงค์หลัก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคนในสังคมปัจจุบันส่วนใหญ่ยังคงเชื่อว่าความแตกต่างของสภาพชีวิตในชาตินี้เกิดจากกรรมในอดีตชาติ ผู้นำธรรมยุติกนิกายจึงยังคงนำความเชื่อดังกล่าวมาอธิบายเรื่องกรรม ดังความว่า

กรรม...ย่อมจำแนกแบ่งสัตว์ผู้ทำให้เป็นผู้ต่ำช้าคืออายุสั้น โรคมาก พรรณสี-
กายทรุพลไม่พ่องใสตักดาเคชานุภาพน้อย ยากจน โภกทรัพย์สมบัติน้อย เกิดตระกูลต่ำ
โศกเขลาไม่มีปัญญา แลให้เป็นผู้ประณีต อายุยืน โรคน้อย พรรณสีกายพ่องใส ตักดา-
เคชานุภาพมาก มั่งคั่งโภกทรัพย์ สมบัติมากมูลเกิดตระกูลสูง มีปัญญาฉลาดเจียบ-
แหลมว่องไว เจตนาที่เป็นกุศลกรรม เป็นบุญ เป็นอกุศลกรรม เป็นบาป ย่อมจำแนก
แบ่งสัตว์ผู้ทำให้เป็นผู้ผู้ต่ำช้าแลประณีตดังนี้ มนุษย์ชนต่ำเข้าทั้ง 7 จำพวก ประณีต
ทั้ง 7 จำพวกก็เห็นประจักษ์อยู่แก่จักขุ³²

นั่นคือกรรมเป็นปัจจัยที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกันทั้งภายในและภายนอก ถ้าหากประพฤติกุศล-
กรรมแล้วจะเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในสวรรค์สุคติภพหรือถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็จะจัดอยู่ในหมู่มนุษย์ที่มีความ
ประณีตทั้ง 7 จำพวก แต่ถ้าประพฤติกุศลกรรมแล้วก็จะปัจจัยให้ไปเกิดในนรก อปายภูมิ

³¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระรัตนตรัย" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์
ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 89. และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยา-
ลงกรณ์, กรรมวิภาคกถา, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมมารดาบ่อม จอมมารดาของ
พระราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรวุฒิอาภรณ์ราชกุมาร เมื่อปีชาล พ.ศ. 2496) (กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2496) หน้า 3-4. และสมเด็จพระสังฆราช (สา), สัพพสามัญญ-
ญาณุสาสนี, อภิกขุสัททปิฎกสาสนี, (พิมพ์แจกในการปลงศพรองเสวกโทขุนกาญจนาณรงค์ (จันทร์
เสมะกันนิษฐ) ผู้สามี เมื่อปีเมษี พ.ศ. 2463) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463),
หน้า 20.

³²สมเด็จพระสังฆราช (สา), สาราทานปริยาย, หน้า 7.

หรือถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในหมู่มนุษย์ที่มีความชั่วช้าทั้ง 7 จำพวก แต่แม้ว่าจะอธิบายสาเหตุของกรรมว่าเป็นผลมาจากอดีตชาติก็ตาม แต่ก็ยังคงเห็นว่าสาเหตุของกรรมที่เกิดจากการกระทำในปัจจุบัน กรรมเกิดจาก "เจตนาความคิดอ่าน ความแกล้วอันเป็นไปในทวารทั้งสามคือ กาย วาจา ใจ เจตนาอันเป็นกุศลก็คือกุศลก็" ³³

ดังนั้นในแนวความคิดเกี่ยวกับกรรมของ ธรรมยุติกนิกายในกลุ่มแรกจึงปรากฏว่าได้มีการอธิบายกรรมในลักษณะข้างต้น ทั้งนี้เป็นการอธิบายเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะความเชื่อเรื่องกรรมที่ปรากฏในขณะนั้นอันจะนำมาสู่การบรรลุจุดหมายให้คนประพฤติกว้างไกลเว้นความชั่ว เพราะเมื่อเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรมแล้ว "ก็จะหมั่นภักดีหลบหนีทุจจริตในกายวาจาจิตเสียให้เหินห่าง หากเพียรชวนชวายเป็นแต่ในส่วนสูง รัศมีกายวาจาใจเป็นอาจิณโพลูณ์ขึ้นในตน" ³⁴ อันเป็นวิธีการที่เลือกใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคมในขณะนั้น ส่วนผลของกรรมที่จะมีต่อสภาพชีวิตในชาติหน้าเป็นเรื่องที่ผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่มนี้ไม่ได้เน้น ทั้งนี้เป็นเพราะมีความเชื่อในความจริงตามประสบการณ์มากกว่าจะเชื่อในเรื่องที่ยังพิสูจน์ไม่ได้ จะเห็นได้ว่าผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายยอมรับความรู้เรื่อง โลกกลมจากตะวันตกซึ่งทำให้ความเชื่อเรื่องไตรภูมิของพระองค์เสื่อมไป ³⁵ และแม้ว่าจะไม่มีผู้นำธรรมยุติกนิกายพระองค์ใดปฏิเสธจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิอย่างชัดเจนหรือตรงไปตรงมาและยังคงใช้ความเชื่อเรื่องชาติก่อน ชาติหน้าเป็นเครื่องมือในการ

³³ สมเด็จพระสังฆราช (สา), อภิณหปัจจเวกขณะปาฐ, (พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระเจ้า-วรวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ณ วัดราชาธิวาส พ.ศ. 2457) (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์: ไม่ปรากฏโรงพิมพ์, 2457), หน้า 10.

³⁴ สมเด็จพระสังฆราช (สา), สาราถาเนปริยาย, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์สีลาจารย์ เมื่อ ปีชวด พ.ศ. 2467) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 11.

³⁵ สายชล วรรณรัตน์, "ผลกระทบของหมอบรัดเลย์ต่อสังคมไทย" หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย, หน้า 20-25.

สอนธรรมะอยู่เสมอ แต่ก็ไม่ได้มีความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภุมิอย่างแท้จริง ความคิดเรื่องชาติหน้าตาลงไปเป็นอันมาก การทำกรรมดีในชาตินี้มิได้หวังผลในชาติหน้าอย่างเต็มที่อีกต่อไป เพียงให้ "เกรงไว้ว่าชาติน้ำเผื่อจะมี"³⁶ เท่านั้นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรกจะนำเอาแนวคิดเรื่องกรรมที่ปรากฏในสังคัม รวมทั้งลักษณะของการอธิบายที่สอดคล้องกับความเชื่อในสังคัมมาช่วยในการสั่งสอนให้ประพฤติดีละเว้นความชั่วก็ตาม แต่การอธิบายเรื่องกรรมตามแนวความคิดของธรรมยุติกนิกาย ยังคงมีลักษณะของความเป็นเหตุเป็นผลระหว่างสาเหตุและผลลัพท์ ทำดีได้ดี ทำชั่วย่อมได้รับผลของความชั่วตอบแทนเช่นกัน³⁷ ไม่ว่าจะได้ทำกรรมที่เป็นบุญหรือบาปไว้ ตนเองย่อมจะได้รับผลของกรรมนั้น ๆ³⁸ ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงหนีไปจากกรรมที่ได้ทำไว้

นอกจากนี้แล้วการอธิบายเรื่องกรรมและผลของกรรม ยังมีลักษณะของการอธิบายด้วยประสบการณ์ที่เป็นจริงในชีวิตของมนุษย์อีกด้วย เช่น การทำกรรมที่เป็นบาป อกุศล ผลที่จะได้รับคือ "ไม่เป็นที่รักใคร่ไม่เป็นที่ปรารถนา"³⁹ หรือ "ทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับความเดือดร้อน"⁴⁰ แต่ถ้าทำกรรมที่เป็นบุญ กุศล ผลที่จะได้รับคือ "เป็นที่รักใคร่พึงใจปรารถนา"⁴¹ และทำให้ผู้ปฏิบัติไม่ได้รับความเดือดร้อน⁴² ซึ่งเป็นการเน้นสาเหตุและผลของกรรมในปัจจุบัน (ชาตินี้) และจาก

³⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "สังฆิโศวาท" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 10.

³⁷สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, กรรมวิภาคกถา, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมมารคาบ้อม จอมมารคาของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรุดิอาภรณ์ ราชกุมาร เมื่อปีชกาล พ.ศ. 2469) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), หน้า 3-4.

³⁸สมเด็จพระสังฆราช (สา), พระสุพุทธ, หน้า 3-4.

³⁹สมเด็จพระสังฆราช (สา), สาราทานปริยาย, หน้า 6.

⁴⁰"พรหมจริยเทศนา" หอสมุดวชิรญาณ หมู่อรรถคดี เลขที่ 6 ตู้ 121.

⁴¹สมเด็จพระสังฆราช (สา), เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁴²"พรหมจริยเทศนา" หอสมุดวชิรญาณ หมู่อรรถคดี เลขที่ 6 ตู้ 121.

การเน้นสาเหตุและผลของกรรมในชาตินี้ย่อมทำให้ชาติปัจจุบันของมนุษย์มีความสำคัญยิ่งขึ้น เป็นชาติปัจจุบันที่มนุษย์สามารถกำหนดและควบคุมชีวิตหรือชะตากรรมของตนได้อย่างมาก นับเป็นการสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมที่เริ่มจะให้ความสำคัญกับความสำเร็จหรือความสุขในโลกนี้มากขึ้น "ความประพฤติของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมุ่งหมายแต่ผลประโยชน์ชาตินั้นนั้นมากกว่ามากที่จะมุ่งผลประโยชน์ชาติน่าจริง ๆ นั้นน้อยนัก"⁴³ ทั้งนี้เพราะในช่วงระยะตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การติดต่อกับชาวตะวันตกขยายตัวมากขึ้น ทำให้มีการรับอิทธิพลของตะวันตกทั้งในเรื่องของความรู้วิทยาการ ตลอดจนแนวความคิด และยังมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ คือการขยายตัวของการค้า ซึ่งจะมีผลกระทบต่อแนวความคิดในสังคมไทยให้มีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญแก่โลกนี้มากขึ้น

กล่าวได้ว่าในแนวความคิดเรื่องกรรมของ ธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรก การสอนเรื่องกรรมให้เชื่อในกรรมและผลของกรรม เพื่อต้องการให้ละจากการประพฤติทุจริตในกายวาจาใจ หรือถ้าละไม่ได้ก็จะทำให้ "เขายางลงกว่าปกติ"⁴⁴ ทั้งนี้เพราะการประพฤติในสุจริต ประพฤติชอบ เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ส่วนสิ่งที่เป็นการประพฤติในทุจริต ประพฤติไม่ชอบนั้นมักจะทำได้ง่าย⁴⁵ การสอนเรื่องกรรมจึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้บุคคลในสังคมประพฤติความดีละเว้นความชั่ว อันจะทำให้สังคมมีความสงบสุขและดำเนินไปด้วยดีที่สุดในที่สุด ลักษณะพิเศษของแนวความคิดเรื่องกรรมในธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรกนั้นเป็นการอธิบายกรรมทั้งในลักษณะความเชื่อแบบเดิมและอธิบายอย่างเป็นทางการเป็นเหตุเป็นผล ด้วยประสบการณ์ที่เป็นจริง อันเป็นลักษณะแนวความคิดที่ปรากฏในธรรมยุติกนิกาย โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อให้มีการประพฤติความดีละเว้นความชั่ว ด้วยการสอนให้เชื่อในกรรมและผลของกรรมที่เน้นชาติในปัจจุบัน (โลกนี้) เป็นสำคัญ

⁴³ สมเด็จพระสังฆราช (สา), สังฆสามัญญานุสาสนี, อุกกักรูปปฏิทานุสาสนี, หน้า 19.

⁴⁴ สมเด็จพระสังฆราช (สา), อภิณหปัจจเวกขณะปาฐ, หน้า 18.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

สำหรับแนวความคิดเรื่องกรรมของ ธรรมยุติกนิกายในกลุ่มที่สองอันได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังคงเห็นว่ากรรมเป็นสิ่งที่กำหนดความแตกต่างของมนุษย์ แต่เน้นความแตกต่างในเรื่องของ "ชนชั้น" ดังความว่า "กรรมย่อมจำแนกให้เป็นต่าง ๆ กันออกไปอีก...เป็นคนชั้นสูงคนชั้นต่ำ เป็นคนมั่งมีเป็นคนจน เป็นคนเจริญเป็นคนเสื่อม"⁴⁶ หรือ "หมู่กฤหัสถ์ก็แปลกกันเป็นชั้น ๆ โดยชาติสกุล โดยยศบรรดาศักดิ์ โดยสมบัติ โดยวิชาความรู้ ถ้าใครอยู่ในชั้นใด ๆ รู้สึกตัวอยู่แล้วควรประพฤติตัวให้สมควรแก่คนที่ตั้งอยู่ในชั้นนั้น ๆ...คนที่เป็นผู้ดีเมื่อรู้สึกตัวว่าเป็นผู้ดี ควรประพฤติตัวให้เรียบร้อยตามแบบอย่างของผู้ดี"⁴⁷ และ "คนที่อยู่ในชั้นต่ำอาศัยความดีมีผู้ยกย่อง ขึ้นในชั้นสูงเมื่อรู้สึกตัวอยู่คังนั้นจะให้ประพฤติอย่างคนชั้นต่ำหรือ... การประพฤติตัวตามแบบแผนของคนชั้นต่ำ ซึ่งให้เกิดความดิเตียน เช่น ประพฤติกิริยาไม่เรียบร้อย คังนี้ไม่ควรทำส่วนให้เกิดความสรรเสริญ เช่น ประพฤติเจียมตัวไม่เย่อหยิ่งคังนี้ควรทำ"* นอกจากนี้ยังได้เน้นอีกว่า "ทำไมสัตว์เหล่านั้นจะเกิดเป็นอะไรจึงไม่เป็นชนิดเดียวกัน แม้ในพวกที่เป็นชนิดเดียวกัน เช่น เป็นมนุษย์เหมือนกันก็ยั้งต่างกันโดยเป็นผู้ดีเป็นไพร่และมั่งมียากจน"** ทั้งนี้เป็นเพราะว่า ในรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนต้น สภาพสังคมภายในมีความเปลี่ยนแปลง การเลื่อนชั้นทางสังคมมีมากขึ้นกว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สืบเนื่องมาจากการขยายตัวทางการศึกษาและการขยายตัวในระบบราชการสมัยใหม่ อันเป็นผลมาจากการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นนำจึงมีความพยายามที่จะควบคุมการเปลี่ยนแปลงของสังคมให้อยู่ในขอบเขตอันหนึ่ง โดยยังคงรักษาความแตกต่างระหว่างชนชั้นเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่าง "คนชั้นสูง" กับ "คนชั้นต่ำ" หรือ "ผู้ดี" กับ "ไพร่" อย่างไรก็ตาม สถานะของคนในชาตินี้ก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้หรือมีการเลื่อนชั้นทางสังคมได้ก็อาจ "เป็นคนเจริญ" ขึ้น หรืออาจ "เป็นคนเสื่อมลง" ก็ได้

การอธิบายเรื่องกรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังคงสืบทอดลักษณะของความเป็นเหตุเป็นผล ตามประการณ์ที่เป็นจริงของมนุษย์ ซึ่งพบเห็นได้ง่ายในชีวิตประจำวัน ดังเช่น กล่าวว่กรรมที่นำมาซึ่งความเศร้าหมองมี 4 อย่างนั้นคือ การฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ทำชู้, พูกลด ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำให้มนุษย์ประพฤติดิไปจากธรรมที่ดีที่ชอบ และมนุษย์

⁴⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิบัติหาและส่วนสังสารวัฏ, พิมพ์ครั้งที่ 24. (พระนคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 3-4.

⁴⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วรรณนาพระสูตร, หน้า 76.

* เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

** เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

ที่ประกอบไปด้วยความโลภ โกรธ หลง ย่อมทำให้ประพฤตินิกรมความเศร้าหมอง 4 อย่างนั้นได้ และผลของการประพฤตินิกรมความเศร้าหมอง 4 อย่างนั้น ทำให้มีความเศร้าหมองทั้งกายและใจ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ผลกรรมที่ให้ผลในชาตินี้ ถ้าหากผู้ใดประพฤตินิกรม 4 อย่าง ก็จะถูกลงโทษด้วยพระราชอาญาตามโทษานุโทษ และกรรมที่จะให้ผลในชาติหน้าก็คือ คนที่ทำกรรม 4 อย่างนี้ ย่อมไปเกิดในอบายคือนรก กำเนิดดิรัจฉานและโลกแห่งเปรต⁴⁸ แต่อย่างไรก็ตาม ผลของกรรมที่จะให้ผลในชาติหน้านั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสมีพระดำริว่าเป็น "โทษไม่เห็นต่อตานั้นจงยกไว้ก่อนเพราะไม่มีพยานลงเป็นแน่"⁴⁹ ถ้าหากผู้ใดไปก็จะ "เป็นอันกะเกณฑ์ให้เชื่อไป"⁵⁰ ดังนั้นผลของกรรมที่พระองค์ทรงเน้นคือผลของกรรมที่ปรากฏในชาตินี้ ทั้งนี้เพราะสามารถพิจารณาด้วยเหตุและผลได้ว่า "ใครมีใจเหี้ยมทารุณ คุร่ายประพฤตินคนเป็นกบแก่งให้ประทัดประหารแทงทุบตีผู้อื่นให้เจ็บปวดคอบช้ำอยู่เนือง ๆ ก็มักจะต้องถูกประทัดประหารแต่คนที่มิเวรกับคนเหมือนอย่างนั้นบ้าง"⁵¹ หรือถ้าใครฉ้อโกงไร่นาเรือกสวนของผู้อื่น ของที่ได้มาก็จะหมกไปโดยเร็ว และถ้าใครประพฤตินิกรมในกามลอบเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นก็ย่อมมีศัตรูผูกพยาบาทคอยล้างผลาญให้ถึงความฉิบหาย⁵² เป็นต้น

⁴⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา" พระธรรมเทศนา (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แด่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) (พระนคร: โรงพิมพ์มหาบุญราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 315-321.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 322.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁵¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา" พระธรรมเทศนา, หน้า 322.

⁵² เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้แล้ว แนวความคิดเรื่องกรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวถึงผลของกรรมชนิดต่าง ๆ* เพื่อจะได้ให้ประชาชนมีความเข้าใจที่ถูกต้องอันจะ "ห้ามความเห็นสลับ" ⁵³ และ "เพื่อจะจำกัดลงให้พอวิสัยที่จะระวังได้" ⁵⁴ และใช้สำหรับ

* กรรมมี 12 ประเภทคือ

หมวดที่ 1 ให้ผลตามคราว

1. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพนี้
2. อุบัติชเวทนียกรรม กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า
3. อปรปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพสืบ ๆ
4. อโหสิกรรม กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว

หมวดที่ 2 ให้ผลตามกิจ

5. ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด
6. อุปัตถัมภกรรม กรรมสนับสนุน
7. อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น
8. อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน

หมวดที่ 3 ให้ผลตามลำดับ

9. ครุกรรม กรรมหนัก
10. พหุลกรรม กรรมชิน
11. อาสันนกรรม กรรมเมื่อจวนเจียน
12. กตัตตกรรม กรรมสักว่าทำ

⁵³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 35. (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 129.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

อธิบายคนที่ทำกรรมอย่างหนึ่ง แต่ก็ยังไม่ได้รับผลของกรรม แต่บางคนยังไม่ได้ทำกรรมอย่างใด
ไว้กลับได้รับผลของกรรมด้วย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีแนวความคิดเกี่ยวกับกรรม
เพื่อให้นำมาใช้เป็นเครื่องมือควบคุมสังคมด้วยการอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผลตามประสพการณ
ที่เป็นจริงเปรียบเทียบให้เห็นจริงตามสภาพปัจจุบัน ดังนั้นวัตถุประสงค์หลักของพระองค์ที่กล่าวถึง
กรรมก็เพื่อวิธีการดำเนินชีวิตที่ดีในชาตินี้ นั่นคือ "เพื่อให้มีศีลรอบคอบประพฤติกอยู่ในคลองธรรม
ที่ชอบ"⁵⁵

กล่าวได้ว่าแนวความคิดเรื่องกรรมของธรรมยุติกนิกายทั้งสองกลุ่มมีลักษณะ ร่วมกัน
ในการอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผล ตามประสพการณที่เป็นจริง ของมนุษย์ และเน้นผลของกรรม
ในปัจจุบัน กรรมจะถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยควบคุมสังคมให้ดำเนิน
ด้วยดี แต่จุดหมายจะต่างกันไป โดยที่กลุ่มแรกเน้นความประพฤติกของปัจเจกบุคคลให้ละความชั่ว
ประพฤติกความดี ส่วนกลุ่มที่สองเน้นสังคมส่วนรวมโดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในรัฐ
เป็นสำคัญ และการอธิบายเรื่องกรรมจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสภาพเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน
มากขึ้นสำหรับกลุ่มที่สอง ส่วนกลุ่มแรกแม้ว่าจะมีลักษณะของการอธิบายตามประสพการณก็ตาม
แต่ก็มีความสัมพันธ์กับสภาพเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันน้อยกว่ากลุ่มที่สอง

การเน้นกรรมและผลของกรรมในชาตินี้โดยเฉพาะผลที่จะเกิดแก่ใจของผู้ประพฤติกธรรม
เห็นได้ชัดเจนในกรณีผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรกเน้นวิปัสสนากรรมฐานเป็นอย่างมาก อันเป็น
การใช้ปัญญาพิจารณา ดังปรากฏว่าวชิรญาณภิกษุได้ทรงพระราชนิพนธ์อธิบายวิธีการเกี่ยว
กับเรื่องนี้ไว้หลายเรื่อง เช่น "วิปัสสนาวิธี" "วิปัสสนากัมมัฏฐาน" "อารักขกัมมัฏฐาน 4"
"มรณสติ" "พรหมจริยกา" และสมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงพระนิพนธ์ "จตุรารักขภาวนา"
"อารักขกรรมฐาน 4" ใน กถามรรคพิเศษ 3 กัณฑ์ "สติปฏิฐานกถา" ใน โปธิกขัยธรรม
37 ทั้งนี้จะเป็นการเน้นผลที่เกิดแก่ใจของปัจเจกบุคคล เพื่อชำระใจให้บริสุทธิ์ละซึ่ง "โฆชะ
ความหลงแลดัดหาความปรารถนารักใคร่...ทุกข์โหม่นสลับแค้นอันใดก็ดับเสียได้...ใจก็มันไม่ท้อวันไหน

⁵⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2.
พิมพ์ครั้งที่ 35. (พระนคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 130.

ด้วยโลกธรรม"* และ "ก็จักไม่มัวเมานักจะประพฤตีสักด้วยกายวาจาจิตต์มาก และงควั้นพุทฺธิกิจ ไม่ชอบให้น้อยเบาบางลง"**. อันจะทำให้ผู้ปฏิบัติประพฤตีสักประพฤตีสักซึ่งเป็นผลที่ต้องการเน้นมากกว่าที่จะให้ผู้ปฏิบัติมีคุณวิเศษ ดังพระราชดำริของขีรญาณมิกขุคฺคาว่า "ถ้าเข้าใจว่าพระกรรมฐานสำเร็จด้วยการอื่น ๆ มีสี่ต้นเป็นต้น ผิดจากอย่างว่ามานี้แล้ว ไม่ถูกเสียเลยถ้าถือไปก็เป็นมิจฉาทิฏฐิเพราะผิดไม่ถูกต้องตามปกติ*** "พระกรรมฐานสำหรับชำระใจให้บริสุทธิ์ คือให้เกิดความสังเวชใจเท่านั้นเอง**** อันเนื่องมาจากจิตของคนเรานั้นจะประกอบไปด้วยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมอง 16 อย่าง อันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความผูกแหว "ความลมหลู่ถูกเขาที่มีคุณแก่ตัว, ความยกย่องตัวขึ้นเทียบเขา, ความตระหนี่เหนียวแน่นหวงแหนเจ้าของและวิชาความรู้และที่อยู่อาศัย, ความยึดมั่นความชั่วที่ตัวกระทำไว้, ความแข็งกระด้างคือถึงเมื่อเขาสั่งสอนว่ากล่าวโดยชอบ, ความเป็นคนใจแข็งไม่ยอม ชั่วชักรเหตุผลมาอ้างอิงหุ่มเคียงต่าง ๆ เมื่อขณะเขาว่ากล่าวโดยธรรมโดยชอบ"*****

สำหรับในกลุ่มที่สองนั้นจะไม่เห็นวิปัสสนากรรมฐานเพื่อผลปฏิบัติทางใจของปัจเจกบุคคลเหมือนกลุ่มแรก แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะได้ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่บ้าง เช่น วิปัสสนากัมมัฏฐานและพระคิลกขณกถา แต่พระองค์ไม่ทรงเห็น ได้จากไม่ทรงสนับสนุนการศึกษาด้านวิปัสสนาธุระโดยทรงให้เหตุผลว่า "เพราะเป็นวิชาที่ไม่มีหลักจะสอบไล่ได้"***** ประกอบกับการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระนั้นมักจะก่อให้เกิดอาพาธารมียุเฉพาะตัวสูง อันจะเป็นการดึงความจงรักภักดีไปจากศูนย์กลางคือ องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เน้นในความจงรักภักดี รวมศูนย์ที่องค์พระมหากษัตริย์

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "วิปัสสนากัมมัฏฐาน" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 276-277.

** สมเด็จพระสังฆราช (สา), กถามรรคพิเศษ 3 กัณฑ์, หน้า 19.

*** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พรหมจรรย์กถา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 308.

**** เรื่องเดียวกัน, หน้า 305.

***** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พรหมจรรย์กถา" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 296-297.

***** ประวัติกวามกุฎราชวิทยาลัย, หน้า 82.

ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีความมุ่งหมายที่จะเสริมสร้าง เสถียรภาพ ให้แก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงทรงให้การสนับสนุนการศึกษาทางด้านคันถธุระ และเน้นการศึกษาในเรื่องทางโลกอย่างมาก โดยเฉพาะที่จะยังผลให้ประชาชนมีคุณสมบัติของพลเมืองที่ดี ดังนั้นการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระ ซึ่งจะก่อให้เกิดผลที่ไม่สอดคล้องกับความมุ่งหมายของพระองค์ จึงไม่ได้รับการสนับสนุน แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายบางองค์ที่ยังคงเน้นในการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระอยู่บ้าง เช่น พระอุบาลีคุณูปนาจารย์ (จันทร์ สิริโท) ซึ่งจะเรียกกันในระยะต่อมาว่า "พระป่า" อันจะเป็นการสืบทอดจารีตดั้งเดิมของธรรมยุติกนิกายมาแต่ครั้งวชิรญาณภิกขุทรงเริ่มสถาปนาธรรมยุติกนิกายและจารีตนี้ก็ยังได้รับการสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ทั้งสองกลุ่มยังคงอธิบายผลของกรรมที่เป็นปัจจัยให้มนุษย์มีความแตกต่างกัน และการทำกรรมที่จะได้รับผลตอบแทนในชาติหน้าและชาตินี้ (แต่จะเน้นในชาตินี้มากกว่าชาติหน้า ทั้งนี้ เพราะเป็นสิ่งที่สามารถหอบประคับได้ด้วยตนเอง และพิจารณาได้ด้วยเหตุและผล) การที่ยังคงอธิบายผลของกรรมที่จะได้รับในชาติหน้า และความแตกต่างของมนุษย์ในชาตินี้เป็นผลของกรรมในชาติก่อน ก็เพื่อให้สอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องกรรมที่ปรากฏในสังคมโดยทั่วไป อันจะไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของทั้งสองกลุ่ม และเพื่อใช้สำหรับเป็นพื้นฐานรองรับคำอธิบายในบางเรื่องที่คนทำกรรมแต่ก็ยังไม่ได้รับผลตอบแทนในชาตินี้ และผู้ที่ยังไม่ได้ทำกรรมบางประการในชาตินี้กลับได้รับผลของกรรม ซึ่งเป็นการสนับสนุนคำสอนเรื่องกรรมตามแนวความคิดของ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ธรรมยุติกนิกายเพื่อให้หน้าหนักกับคำสอนเรื่องกรรมในสถานการณ์บางอย่างที่ไม่สามารถอธิบายได้
อย่างชัดเจน อันจะส่งผลให้คนยอมรับความคิดเรื่องกรรมได้ต่อไป โดยคนที่กระทำความชั่ว
หรือกรรมดีจะได้คำนึงว่า "ชาติหน้าเผื่อจะมี" และคนที่มีสภาพชีวิตในชาติปัจจุบันไม่ดียิ่งจะได้
พยายามทำกรรมดีในชาติต่อไป

แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์

แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ที่ปรากฏในสังคมไทยโดยทั่ว ๆ ไป เป็นแนวคิดที่เห็นถึงความ
แตกต่างของมนุษย์ในชาติอันเป็นผลของการทำกรรมในชาติก่อน ทำให้การดำรงชีวิตของมนุษย์
ในปัจจุบันตกอยู่ในกระแสกรรมที่มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงและควบคุมได้ มนุษย์ที่เกิดมาในชาตินี้
เป็นเพียงเพื่อชดใช้กรรมในชาติก่อน และพยายามทำความดีในชาตินี้เพื่อประโยชน์ในชาติหน้า
ด้วยลักษณะแนวความคิดดังกล่าวนี้ประกอบกับการเชื่อว่ามนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิเป็น
เวลานานแสนนานจนกำหนดเป็นปีไม่ได้* ทำให้ชีวิตในโลกนี้มีความหมายน้อยมาก

การรับความรู้และแนวความคิดต่าง ๆ จากตะวันตกนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีผลกระทบต่อแนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ที่มีอยู่เดิม โดยเฉพาะกับแนว-
ความคิดของธรรมยุติกนิกาย ประกอบกับผู้นำธรรมยุติกนิกายมีลักษณะความคิดแบบมนุษยนิยม
อยู่แล้ว ทำให้แนวความคิดของธรรมยุติกนิกายที่เกี่ยวกับมนุษย์เป็นแนวคิดที่เน้นในพลังความสามารถ
ของมนุษย์ หรือมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ นั่นคือการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นไปตามความ
สามารถด้วยการใช้ปัญญา แทนที่จะดำเนินไปตามกระแสของกรรม ในลักษณะเช่นนี้จะมีความ
สัมพันธ์กับแนวความคิดเรื่องกรรมที่เน้นสาเหตุ และผลของกรรมในปัจจุบัน

ในกลุ่มผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรก การอธิบายลักษณะองค์ประกอบของมนุษย์ยังคง
เป็นแบบเดิมที่ว่า มนุษย์นั้นเป็นองค์ประชุมของชั้น 5 คือ ประกอบไปด้วย รูปกับนาม (กาย
กับจิต) รูปนั้นเป็นของที่สามารถเห็นได้ด้วยตา สัมผัสได้ด้วยกายและนามนั้นได้แก่ของที่มีอยู่
แต่ไม่อาจเห็นได้ ด้วยตา⁵⁶ รูปประกอบไปด้วยมหาภูตรูป 4 (ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ
วาโยธาตุ) ประสาทรูป 5 (จักขุประสาท หานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท)

⁵⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "สังขิตวาท" ใน
ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 21.

* พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา (ไตรภูมิฉบับหลวง), 3 เล่ม.

วิสัยรูป 4 (รูปารมณฺ์ สัทธารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์) ภาวะรูป 2 (อิตถีรูป
 ปุริสภาวะรูป) หทัยรูป 1 ชีวิตรูป และอาหารรูป และนามนั้นประกอบไปด้วยเวทนา สัญญา
 สังขาร และวิญญาณ⁵⁷ แต่ลักษณะของการอธิบายยังคงมีลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผล นั่นคือ
 "รูปกายทั้งหลายดังพรรณานี้ จะบังเกิดมีก็อาศัยแก้ววิญญาณคือจิตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย แล
 วิญญาณคือจิตนั้นจะได้เป็นปัจจัยให้บังเกิดแต่รูปนี้หามิได้ ย่อมเป็นปัจจัยให้บังเกิดนามธรรมด้วย"⁵⁸
 ส่วนการอธิบายความเป็นไปของมนุษย์นั้นยังคงใช้คำอธิบายเรื่องปฏิจจาสมุปบาทคืออวิชชาเป็น
 ปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูป
 เป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา
 เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ
 ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ⁵⁹ ซึ่งสามารถที่จะจัดแบ่งตามกาล
 ได้ว่า อคติกาลนั้นคือ อวิชชา กับสังขาร เพราะว่าเกิดก่อน ปัจจุบันกาลก็คือวิญญาณ นามรูป
 สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ เพราะว่าเกิดในปัจจุบันนรีนคร
 ส่วนอนาคตกาลคือชรามรณะ⁶⁰

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของธรรมยุติกนิกายในกลุ่มแรกยังเน้นใน
 ความสามารถและเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่มี "เป็นพวกมีใจสูง--ความเป็นไปด้วยอาการ
 อันวิจิตรน่าพิศวง และโดยรู้จักคิดเรื่องต่าง ๆ ล่วงไปถึงกาลไกล ๆ ก็ได้ปัญญารอบรู้ของสัตว์
 พวกนั้นเล่า ก็วิจิตรแผ่ไพศาลปรากฏอยู่นาน ๆ...รู้จักปรับปรุงในกิจการต่าง ๆ โดยวิธีเป็น
 อเนก"⁶¹ คัญปัญญาและความสามารถของมนุษย์การดำรงชีวิตจึงไม่เป็นไปตามกระแสกรรม
 ปัจจุบันจึงมีความสำคัญมากขึ้น

⁵⁷พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ปฏิจจาสมุปบาทธรรม" ใน ประชุม
 พระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 324-328.

⁵⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 327.

⁵⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 321-331.

⁶⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

⁶¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คาถาธรรมบรรยาย" ใน ประชุม
 พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 105.

นอกจากนี้แล้วความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์ดิรัจฉานคือมนุษย์นั้นเป็นผู้ที่มีปัญญา รู้จักใช้ความคิด และ "มีใจสูง" ดังความว่า

"ท่านเรียกว่า 'มนุษย์' เพราะความเป็นพวกที่มีใจสูง ความสูงแห่งใจของสัตว์ เหล่านั้น (ซึ่งทราบได้) โดยมีความเป็นไปได้ด้วยอาการอันวิจิตรน่าพิศวงและโดยรู้จัก คิดเรื่องต่าง ๆ ล่วงไปถึงกาลไกล ๆ ก็ได้ ปัญญาของสัตว์พวกนั้นเล่าก็วิจิตร แต่พิสดารปรากฏอยู่นาน ๆ สัตว์พวกนั้นรู้จักปรับปรุงในกิจการต่าง ๆ โดยวิธีการเพน อเนกรู้จักปรารถนาสุข กล่าวทุกข์เบื้องหน้าแต่ตายไปเพราะเหตุนั้น สัตว์พวกนั้นท่าน จึงเรียกอย่างนั้น (คือเรียกว่ามนุษย์) ให้ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย"⁶²

อย่างไรก็ตาม "ความเป็นพวกที่มีใจสูง" กลับทำให้มนุษย์ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา ดังความว่า

"...ที่นี่ สัตว์ทั้งหลายที่ได้ชื่อว่ามนุษย์โดยกำเนิด เช่นพวกเรา มักเป็นผู้มีใจสูงเกินไป ทำอะไรก็ทำด้วยตัณหาหนักไป หลุดลอยแต่แต่อายุกาลของตน (คือไม่ยอมแก่ ?) คิดเพื่อหวังไป ยึดถือเอาโดยความเห็นไปด้วยประการนั้น ๆ จึงได้เสรำโศกถึงสิ่งที่ ล่วงไปแล้วบ้าง อยากจะได้สิ่งที่ยังไม่มาถึงบ้างเพราะเพื่อหวังสิ่งที่เป็นอนาคต เพราะมัวกำสรดถึงสิ่งที่เข็ญใจ สัตว์เหล่านี้จึงซุ่มซึ่ระทมใจ ซบเซาอยู่ แต่ก็ ปรารถนาสุคติและกลัวทุกข์ด้วย เมื่อยังไม่รู้ยังไม่ได้ฟังความจริงทั้งปวงนี้โดยดั่งแท้ (อาจ) จะไปปรารถนาเอาในสิ่งซึ่งเป็นที่ยังไม่ได้ก็ได้ สัตว์พวกที่มีใจสูงเกินไปนั้นชื่อว่า ผู้ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา..."⁶³

ดังนั้น จึงทำให้มนุษย์เป็นผู้ที่มีความทุกข์และทุกข์นั้นเป็นเพราะอดีตและอนาคต คือ "มัวเพื่อหวัง สิ่งที่เป็นอนาคต...มัวกำสรดถึงสิ่งที่เข็ญใจ...จึงซุ่มซึ่ระทมใจซบเซาอยู่"⁶⁴ ประกอบกับการ คำรองอยู่ของชีวิตมนุษย์นั้นสั้นนัก "คือมีประมาณน้อย ปรากฏช่วงกาลนิคทน้อย"⁶⁵ ดังมนุษย์ไม่ควร

⁶²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คณาธรรมบรรยาย" ใน ประชุม พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 105.

⁶³เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

⁶⁴เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาโฆษาภาษามคธ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 75.

ประมาทในการดำรงชีวิตโดยสำคัญว่าตนเองยังหนุ่มปราศจากโรคและไม่ใกล้ต่อความตาย⁶⁶ ด้วยเหตุนี้ ฆราวาสจึงควรรับแรงแสวงหาความดีปฏิบัติเพื่อจะให้เป็นที่ยิ่งแก่ตนในชาติหน้า⁶⁷ อันเป็นทางที่จะทำให้พ้นทุกข์พ้นจากภัยพิบัติทั้งจากอภายภูมิทั้ง 4 (นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย) ก็ด้วยการละจากอกุศลกรรม 45 อย่าง⁶⁸ และทิ้งประพฤติกิปฏิบัติอยู่ในธรรมที่แสดงทางไปสู่สัจฉิและทุกติโดยกุศลกรรมมหนและอกุศลกรรมมหน⁶⁹

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์, "สังฆิโตวาท" ใน ประชุมพระราชพิธีพืชน์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 19.

⁶⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁶⁸พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ปฏิบัติรู้ในทางที่รอบ" ใน ประชุมพระราชพิธีพืชน์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 15-17.

⁶⁹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "มณเฑียรธรรม 4 ประการ" ใน ประชุมพระราชพิธีพืชน์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 115.

กล่าวได้ว่า แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของธรรมยุติกนิกายในกลุ่มแรกแม้ว่าจะเน้นในศักยภาพของมนุษย์ก็ตาม แต่ก็ยังคงอธิบายมนุษย์ตามแนวความคิดเดิมแต่เป็นการอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผล แนวความคิดเรื่องมนุษย์นี้จึงสอดคล้องกับแนวความคิดเดิมที่ปรากฏในสังคัมทั่ว ๆ ไป และยังสอดคล้องและสนับสนุนในการอธิบายเรื่องกรรมของธรรมยุติกนิกายที่ให้ความสำคัญแก่สาเหตุและผลของกรรมในปัจจุบัน อันจะทำให้มนุษย์สามารถควบคุมและกำหนดกรรมได้ด้วยความสามารถสติปัญญา มนุษย์จึงไม่เป็นผู้ที่ตกอยู่ในกระแสกรรมของการดำรงชีวิตตามแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายในกลุ่มแรก แต่การที่ยังคงอธิบายมนุษย์ในลักษณะความเชื่อเดิมนั้นก็เพื่อให้สอดคล้องกับแนวความคิดที่ปรากฏในสังคัมโดยทั่ว ๆ ไป อันจะก่อให้เกิดการยอมรับในแนวความคิดของธรรมยุตได้ง่ายขึ้น ประกอบกับยังเป็นการวางแนวทางให้มนุษย์ประพฤติอยู่ในความดีละเว้นความชั่ว

สำหรับแนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของธรรมยุติกนิกายในกลุ่มที่สองนั้น ยังคงมีความคิดที่เหมือนกับกลุ่มแรก ที่เห็นว่ามนุษย์นั้นเป็นสัตว์ชั้นสูง มีความแตกต่างไปจากสัตว์ดิรัจฉานด้วยอำนาจของกรรม⁷⁰ แต่การอธิบายความแตกต่างของมนุษย์ยังอธิบายด้วยลักษณะที่เป็นรูปธรรม "โดยสัญชาติ โดยภาษา โดยรูปพรรณสัณฐานภายนอก"⁷¹ ซึ่งเป็นการนำเอาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมเข้ามาช่วยอธิบายทั้ง ความแตกต่างของมนุษย์ และยังอธิบายถึงองค์ประกอบที่รวมเข้ากันเป็นมนุษย์ ทั้งในส่วนของคัคิธรรมเหมือนกับกลุ่มแรกและในส่วนของคคิโลก "ตามนัยที่แสดงไว้ในตำราสรีรศาสตร์ ที่อธิบายถึงร่างกายฝ่ายคคิโลกที่พวกนักปราชญ์ผู้ค้นหาความจริงจนได้ จักเข้าเป็นองค์อันหนึ่งในวิชาแพทย์"⁷² เป็นต้นว่า

⁷⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อรรถศาสตร์และธรรมวิจารณ์. (มหาอำมาตย์ตรี พระยาเทพรัตนนรินทร์ พิมพ์ฉลองคุณพระคุณในการณาปนกิจศพ คุณหญิงเสนาภุเบศร์ (ชนัน ศรีไชยยันต์) มารดา เกือบพฤษภาคม พ.ศ. 2470) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 141.

⁷¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตต-ปฏิบัติและส่วนสังสารวัฏ, หน้า 3.

⁷² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัสสนาภาวนา และพระติลักขณาภา, พิมพ์ครั้งที่ 18. (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 37.

หัวใจภายในเป็นห้อง ๑ ซีกข้างซ้าย 2 ห้อง สำหรับฉีกโลหิตออกไปเลี้ยง
 หัวสรรพางค์กาย ซีกข้างขวาอีก 2 ห้อง สำหรับรับโลหิตที่เดินวกกลับ
 มาจากสรรพางค์กาย และฉีกเข้าไปในปอด และปอดนั้นสำหรับสูบลม
 อากาศภายนอกเข้าไป ได้แก่ หายใจเข้า และระบายลมเสียออกภายนอก ได้แก่
 หายใจออก เมื่อโลหิตในปอดต้องสัมผัสลมอากาศเข้า ก็มีสีแสดกำ และมี
 ไอร้อนที่เรียกตามบาลีว่า สนฺตปฺปคฺคิ แปลว่า ไฟอบกายให้อุ่น นັมในทมวค
 เตโชธาตุ⁷³

นับได้ว่าเป็นการอธิบายที่แสดงให้เห็นว่าความรู้ตามแบบตะวันตกและความรู้ทาง
 พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีความสอดคล้องไม่ขัดแย้ง ซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะมีการอธิบาย
 ด้วยความรู้แบบใดก็ตามสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ยังทรงมีพระดำริว่า
 ความรู้ทางพุทธศาสนาคือความรู้ตามแบบตะวันตก เพราะเมื่ออธิบายตามความรู้แบบตะวันตก
 แล้วในที่สุดก็มาสู่ความรู้ทางศาสนา กล่าวคือ ที่สุดของการอธิบายจะมาหยุดอยู่ที่ความไม่
 เทียงแห่งรูป "สังขารเป็นแต่สภาวะธรรมอย่างหนึ่ง ๆ ควบคุมเข้าเป็นไปตามธรรมดาไม่ใช่ของ
 ใคร"⁷⁴ ดังเช่น "ผิวหนังอาศัยความครุคสีหรือซัดล้างเช็ดถูเมื่อเวลาอาบน้ำ ที่ไหนเก่าแก่ก็
 หลุดร่วงไปเป็นขุย...แต่เพราะมีของใหม่เกิดขึ้นบูรณะกันจึงไม่แลเห็นสึกหรอไป ถ้าใช้ความสังเกต
 ก็เห็นได้ง่าย"⁷⁵ การอธิบายในเรื่องที่เกี่ยวกับมนุษย์จึงมีทั้งความรู้ทางโลกและทางธรรม
 ประกอบกันให้มีลักษณะเป็นรูปธรรมที่เห็นได้จริง โดยอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผล

นอกจากนี้แล้ว ในกลุ่มที่สองของธรรมยุติกนิกาย ยังเน้นในความสามารถของมนุษย์
 ทั้งในส่วนปัจเจกบุคคล เช่น สามารถดัดแปลงความไม่สวยให้ดีขึ้นได้ด้วยเครื่องแต่งกายและ
 ขนบธรรมเนียมมารยาท และในส่วนที่เป็นหมู่คณะจะเน้นพลังความสามารถของมนุษย์ที่มีทั้ง
 ในทางสร้างสรรค์และในทางทำลาย นั่นคือ ให้ความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันทำให้ความ
 เป็นอยู่ของกินของใช้บริบูรณ์ แต่ถ้ามุขยมีความขัดแย้งกัน แข่งขันกัน ก็จะทำให้เกิดความเสื่อม
 ซึ่งไม่เป็นเรื่องเฉพาะบุคคลแต่เป็นเรื่องของหมู่คณะ และประเทศ ทำให้มีการแสวงหาและสะสม

⁷³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วิปัสสนากัมมัฏฐาน
วิปัสสนากัมมัฏฐานและพระติลลขณกถา, พิมพ์ครั้งที่ 18. (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
 2526), หน้า 37.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

กำลังอำนาจไว้ต่อสู้กัน คังความว่า

...หมู่มนุษย์...ต่างพยายามเพื่อเลี้ยงชีวิตของตน ต่างชวนช่วยในการทำงานที่เป็น
อุปการะแก่กัน ต่างช่วยทำความสะดวกให้แก่กัน ทำสิ่งเกื้อกูลแก่ความเป็นอยู่
ทั้งของกินของใช้ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่ขัดกันต่างคิดคัดรอนกัน ที่แย้งกัน ต่างคิด
แย้ง ชันกันทำความบริบูรณ์ให้เสื่อมชะงักเป็นอย่างนี้ ไม่เฉพาะบุคคลเท่านั้น เป็น
ทั้งหมดทั้งคณะ ตลอดถึงสัญชาติ ต่างต้องแสวงหาและสะสมกำลังอำนาจไว้สู้กัน
ทานกัน⁷⁶

คังนั้นมนุษย์จึงเป็นทั้ง "ผู้แต่งโลกให้งามขึ้นให้บริบูรณ์ขึ้นกว่าที่เป็นมาโดยธรรมคา... (และ)...
เป็นผู้ทำลายโลกให้ยับเยิน..."⁷⁷ ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับความสามัคคีและความเป็นศัตรูของมนุษย์
ซึ่งกันและกัน

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของ ธรรมยุติกนิกายในกลุ่มที่สองจะเน้นใน
พลังความสามารถของมนุษย์ เพื่อการดำเนินชีวิตในทางที่เป็นประโยชน์แม้จะต้องตายไปก็ตาม
ควรตายในทางที่นักราชญ์สรรเสริญ ไม่ควรที่จะฆ่าตัวตายเพราะถือว่าเป็นการกระทำของคน
สันคิต จะเป็นที่ยูหมิ่นแก่คนทั้งหลายและทำให้เกิดความอับอายขายหน้าแก่ตระกูลและพวกพ้อง
คังนั้นเมื่อเกิดมาเป็นคนจะต้องไว้อ่อนเสียง แม้ว่าจะตกทุกข์ได้ยากสักเพียงไรก็ตาม⁷⁸ และโดย
เหตุที่มนุษย์มีความรู้ความสามารถทำให้มนุษย์มีความแตกต่างไปจากสัตว์ดิรัจฉาน⁷⁹ อันเป็นเหตุ
ทำให้มนุษย์มีชาติสูงสุกว่าสัตว์อื่น ๆ และพิเศษสุกว่าดิรัจฉาน มนุษย์จึงควรที่จะตั้งอยู่ใน

⁷⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัสสนา
และพระคิลักขณกถา, พิมพ์ครั้งที่ 18, หน้า 4.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เบญจศีลเบญจธรรม.
(พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. 122), หน้า 12.

⁷⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "มนุษยวิทยา" พระนิพนธ์
ต่างเรื่อง, หน้า 421.

หิริและโอตตปปะ⁸⁰ และควรรมีธรรมอันชอบของมนุษย์อันได้แก่ความเมตตากรุณา⁸¹ ด้วยเหตุที่มนุษย์มีชาติสูงสุกว่าสัตว์อื่น ๆ แล้วจึงควรที่จะบำเพ็ญกุศลก่อสร้างกองกุศล ประพฤติความดี ความชอบให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น⁸² จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ที่กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับความสามารถของมนุษย์เพื่อให้มนุษย์สามารถที่จะต่อสู้กับอุปสรรคและทำตนให้เป็นประโยชน์ทั้งกับตนเองและผู้อื่น อันเป็นวิถีทางที่จะดำเนินชีวิตในท่ามกลางสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม ใค้ด้วยคิ

กล่าวได้ว่า แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของธรรมยุติกนิกายทั้งสองกลุ่มต่างก็มีแนวความคิดที่เน้นในพลังความสามารถของมนุษย์เป็นสำคัญ และในขณะเดียวกันการอธิบายเกี่ยวกับมนุษย์ทั้งในแง่ของความแตกต่างและองค์ประกอบของมนุษย์ก็ยังคงอธิบายตามแนวความเชื่อดั้งเดิม แต่ก็เป็นกรอธิบายในลักษณะของความเป็นเหตุเป็นผล จะแตกต่างกันในแง่ที่กลุ่มที่สองได้ผสมผสานความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ในการให้คำอธิบายเกี่ยวกับมนุษย์ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนไม่ขัดแย้งกัน

แนวความคิดเรื่องเป้าหมายของชีวิต

ในขณะที่ธรรมยุติกนิกายอยู่ในระยะแรก ๆ ของการก่อตั้ง สภาพสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทำให้แนวความคิดเรื่องเป้าหมายของชีวิตที่เคยมุ่งอยู่ที่ชาติหน้า การทำความดีเพื่อประโยชน์ในชาติหน้าเป็นสำคัญนั้นค่อย ๆ ลดลงไป ทั้งนี้เพราะปัจจัยจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านการค้าและการติดต่อกับประเทศตะวันตกที่จะยังผลให้ประชาชนมีชีวิตที่พุ่มเฟือย มีโอกาสที่จะบริโภคนอกจากต่างประเทศได้มากขึ้น⁸³ ประกอบกับการรับ

⁸⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "หิริและโอตตปปะ" ธรรมคดี, หน้า 253.

⁸¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "กรรมกิลเสกถา" พระธรรมเทศนา, หน้า 316.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 328.

⁸³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 119.

อิทธิพลตะวันตกทางด้านความรู้วิทยาการและแนวความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล ทำให้แนวโน้มนั้นที่จะปฏิบัติเรื่องชาติหน้ามีมากขึ้น⁸⁴ ในสภาวะความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมดังกล่าวนี้ แนวความคิดของธรรมยุติกนิกายเรื่องเป้าหมายของชีวิตจึงเน้นการมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคมในชาตินี้ แนวคำสอนจะเน้นในวิถีทางที่จะทำให้บุคคลในสังคมสามารถดำเนินชีวิตที่ดีมีความสุขอันเป็นผลที่สามารถพบได้ในชาตินี้ แต่ผู้นำธรรมยุติกนิกายในกลุ่มแรกจะเน้นในเรื่องของปัจเจกบุคคล แต่ในกลุ่มที่สองจะเน้นถึงสังคมส่วนรวม กล่าวคือ

ในกลุ่มแรกวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายการมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคมในชาตินั้นประกอบไปด้วยองค์ประกอบหลายอย่างคือ บุคคลในสังคมพึงประพฤติดนด้วยการเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน นั่นคือต้องมีความเมตตากรุณาเพราะถ้าหากไม่มีความเมตตากรุณาต่อกันแล้ว "โลกก็จะพังฉิบหาย"⁸⁵ รู้จักการให้ทาน รักษาศีล 5 โดยเฉพาะการรักษาอยู่ในศีล 5 จะยังผลให้ผู้ประพฤติดีมีวิถีชีวิตที่เป็นสุขไม่เดือดร้อนเป็นทุกข์ เช่น ถ้าหากงดเว้นจากการประพฤติดีในสตรีที่มีเจ้าของแล้วก็จะทำให้ไม่มีศัตรูปองร้าย ไม่เป็นด้อยเป็นความ ต้องถูกจองจำ โชครวนให้ได้รับความลำบากเป็นทุกข์⁸⁶ ดังนั้นควรที่จะ "ยินดีแต่ในภรรยาของตนผู้เดียว ไม่มากเกินไป"⁸⁷ นั่นคือ สนับสนุนให้มีภรรยาเดียว การประพฤติดนอยู่ในศีล 5 จึงเป็นแนวทางที่จะทำให้แต่ละคนมีชีวิตในสังคมได้อย่างเป็นสุข

นอกจากนี้แล้วการที่จะมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคมได้นั้นยังจะต้องรู้จักประมาณตนเอง คือ "อย่าเป็นคนตะเกียกตะกายเหยียดตามเขาและยกตนข่มท่าน...อย่าเป็นคนริษยาท่านผู้อื่น เห็นท่าน

⁸⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, 2514), หน้า 157-159.

⁸⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "สังฆิโควาท" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 16.

⁸⁶พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระรัตนตรัย" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 35.

⁸⁷ทอวชิรญาณ, หมู่ธรรมคดี เลขที่ 6 คู่ 121 ชื่อเรื่องพรหมจริยาเทศนา.

มั่งมีแล้วอย่าได้ริษยาท่าน"⁸⁸ แต่รู้จักพอใจในสิ่ง ของที่ตนมีอยู่แล้วก็จะทำให้เป็นสุขเพราะไม่
ต้องมาเป็นทุกข์ในการแสวงหาในสิ่งที่ตนไม่มีอันจะนำมาสู่การประพาศิณในมิถุนาชีพ⁸⁹ และ
ในที่สุดก็จะนำมาซึ่ง ความทุกข์

ในการประกอบกิจการงานนั้นจะต้องคุ้มครอง รักษาทรัพย์ มีกัลยาณชนเป็นมิตรสหาย
มีความขยันหมั่นเพียร และเลี้ยงชีวิตให้พอค้ำกับทรัพย์ที่หามาได้⁹⁰ ไม่ควรที่จะก่อกวนซึ่งจะทำให้
เป็นทุกข์เคียดครั่น เพราะถูกเจ้าของทรัพย์มาทวง ฟังประพาศิณอยู่ในอุฏฐานสัมปทา อารักขา-
อารักขสัมปทา อย่าให้เป็นผู้จนยาก อย่าให้ต้องกู้ยืมทรัพย์ท่านผู้อื่น⁹¹ นอกจากนี้ยังกล่าวถึง
การคบมิตรซึ่งควรหลีกเลี่ยงให้ไกลในมิตรเทียม และควรคบหามิตรแท้เพราะจะทำให้มีความเจริญ
ช่วยอุปการะเกื้อหนุน และช่วยบรรเทาทุกข์⁹²

แนววิถีที่จะบรรลุถึงเป้าหมายการมีชีวิตที่ดีในสังคมนาชาตินั้นสมเด็จพระสังฆราช
(สา) ยังทรงมีแนวความคิดที่เน้นในความสัมพันธ์ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมนา โดยให้แต่ละคนใน
สังคมนาพึงตระหนักในหน้าที่ของตน โดยเน้นหน้าที่ของคนในหน่วยย่อยของสังคมนา เช่นหน้าที่ของบุตร

⁸⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติในทางที่ชอบ"
เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁸⁹ สมเด็จพระสังฆราช (สา), ปวรคาถามารโรวาท, (พิมพ์แจกสนองคุณในการปลงศพ
นางจิว (แชลล์) ปีมะแม พ.ศ. 2462) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462),
หน้า 5-6.

⁹⁰ สมเด็จพระสังฆราช (สา), ทีฆชาตโกปิยบุตรคตสูตร, (พิมพ์แจกในการปลงศพ
นางแดงปราบผล ปีมะแม พ.ศ. 2462) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462),
หน้า 3.

⁹¹ สมเด็จพระสังฆราช (สา), ทาฬิตยสูตร, (พิมพ์แจกในการปลงศพพระประสิทธิ์-
สุตคุณ (แดง) วัชรราชนัคคา ปีมะแม พ.ศ. 2462) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2462), หน้า 9-10.

⁹² สมเด็จพระสังฆราช (สา), ปวรคาถามารโรวาท, หน้า 2-4.

ที่จะฟังมีต่อบิคามารคา และหน้าที่ของบิคามารคาที่ฟังมีต่อบุคร หน้าที่ของสมณพราหมณ์ต่อคนทั่วไป และหน้าที่ของคนทั่วไปต่อสมณพราหมณ์ เป็นการเน้นในหน้าที่ของบุคคลที่ฟังมีต่อคนอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งจะช่วยให้บรรดาสังคมที่มีความสงบสุขและนำมาซึ่งความสุขในโลก⁹³ รวมทั้งเจริญด้วย อายุ วรรณ อีสริยยศ⁹⁴ ตลอดจนมีความเจริญตลอดไป เมื่อประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ประ โยชน์แก่ผู้อื่น แก่มารคา บิคา สมณพราหมณ์ และมีความคำนับนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล⁹⁵

จะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่อง เป้าหมายของชีวิตตามแนวคิดของธรรมยุติกนิกาย ในกลุ่มแรกจะเน้นวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายของชีวิต ด้วยการเน้นข้อปฏิบัติของปัจเจกบุคคล เช่น การให้ทาน การรักษาศีล 5 การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ด้วยความเมตตากรุณา การรู้จักเมตตา กรุณา การรู้จักประมาณตนเอง พอใจในสิ่งที่ตนมี การรู้จักประกอบกิจการงานและการคบมิตร และ การปฏิบัติในหน้าที่ของตน อันเป็นแนวทางที่จะนำมาสู่การมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคม เพราะเมื่อแต่ละ คนปฏิบัติตามข้อปฏิบัติดังกล่าวแล้วทำให้สังคมมีความสงบสุข ย่อมส่งผลให้บุคคลในสังคมมีความสุข ด้วยเช่นกัน ซึ่งเป็นการเน้นจากจุดเล็ก ๆ ในสังคมเพื่อที่จะขยายออกไปในวงกว้าง

การที่ผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรกทรงเน้นที่การประพฤติตนของปัจเจกบุคคลเพื่อผลดีที่ จะตกแก่บุคคลนั่นเอง ยังไม่เน้นสังคมส่วนรวม น่าจะเป็นเพราะในช่วงที่ผู้นำธรรมยุติกนิกาย กลุ่มแรกมีพระชนม์อยู่นั้นสังคมไทยยังเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก และแม้ว่าระบบไพร่จะผ่อนคลายลง กว่าเดิมแต่ระบบนี้ก็ยังคงเป็นหลักในการจัดระเบียบและควบคุมสังคม แนวความคิดในการที่จะบรรลุ เป้าหมายของชีวิตจึงเน้นที่ตัวบุคคลด้วยการปฏิบัติตนให้เป็นคนดีของสังคม เช่นไม่มีความทะเยอทะยาน ตามผู้ที่มีฐานะสูงกว่า รู้จักประมาณตนเอง พอใจในสิ่งที่ตนมีไม่อิจฉาในความร่ำรวยของผู้อื่น ควรที่จะมีความเอื้อเฟื้อมีเมตตา กรุณา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การที่สมเด็จพระสังฆราช (สา)

⁹³ สมเด็จพระสังฆราช (สา), ปวรคาถามารโรวาท, หน้า 9.

⁹⁴ สมเด็จพระสังฆราช (สา), จกกวัดติสุตฺร, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันเอกพระยาวิเศษสิงหนาท (ยิ่ง จุลานนท์) เมื่อปีชวด พ.ศ. 2469) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ เสงหลี, 2469), หน้า 12.

⁹⁵ สมเด็จพระสังฆราช (สา), กถามรรคพิเศษ 3 กัณฑ์, (พิมพ์แจกในงานปลงศพ นางเชย อิงคะวัต วันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2477) (พระนคร: โรงพิมพ์ประเสริฐสมุท, 2477), หน้า 26-27.

ทรงเน้นในเรื่องของความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมระหว่างบิดา มารดากับบุตร และสมณพราหมณ์กับประชาชน ตลอดจนการเลือกคนมิตร นั้นอาจเป็นเพราะว่าสมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงมีพระชนมายุมาจนถึง พ.ศ. 2442 จึงทรงมีประสบการณ์สภาพสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะจากการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการนำเอาระบบราชการสมัยใหม่เข้ามาใช้ ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมมีความเปลี่ยนแปลงและซับซ้อนมากขึ้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงเน้นความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม แต่ก็เน้นในวงแคบที่เป็นส่วนหนึ่งของ สังคมเท่านั้น ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเน้นความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมทั้งหมดในระดับของ รัฐหรือชาติคงจะกล่าวต่อไป

สำหรับแนวความคิดเรื่องเป้าหมายของชีวิตของธรรมยุติกนิกายในกลุ่มที่สอง ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นผู้นำนั้น ทรงมีแนวความคิดที่เน้นการมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคมในชาตินี้เช่นกัน วิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมายของชีวิตดังกล่าวนี้ จะเน้นเรื่องความสัมพันธ์ของบุคคลทุก ๆ คนในสังคมอันเป็นองค์ประกอบร่วมกันที่จะช่วยสร้างสรรค์สังคมให้มีความสงบสุข ทั้งนี้สืบเนื่องจากสภาพความเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้างของสังคมซึ่งประกอบไปด้วยชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมคือ พระมหากษัตริย์ เจ้าขุนนาง ไพร่ ทาส มาสู่โครงสร้างทางสังคมแบบใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ ข้าราชการ และชนชั้นผู้ถูกปกครอง อันได้แก่ประชาชน (เสรีชน) โดยทั่ว ๆ ไป ที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน เป็นการปรับฐานะของไพร่และทาสมาสู่ความเป็นพลเมืองของชาติ อันอยู่ภายใต้การควบคุมสังคมแบบใหม่คือระบบบริหารราชการที่รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและระบบกฎหมายสมัยใหม่ ยังผลให้ความสัมพันธ์มีความซับซ้อนมากขึ้นไปกว่าเดิมจากที่เคยมีความสัมพันธ์ในสังคมระดับย่อย เช่น ระหว่างบุตรกับมารดา บิดา พระสงฆ์กับประชาชน นายกับบ่าว มาสู่ความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่เช่น ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ผู้ใหญ่กับผู้ย่อย พระมหากษัตริย์กับพลเมืองในรัฐ เป็นต้น

ในการเน้นความสัมพันธ์ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมนี้ จะเน้นถึงหน้าที่ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมที่พึงประพฤติปฏิบัติร่วมกัน นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์มาจนถึงประชาชนทั่วไป กล่าวคือ พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ในการปกครองประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าและมีความสงบสุขด้วยการ

ประพุดิอยู๋ในทศพิชราชธรรม จักรวรรดิวัตร สังคหวัด⁹⁶ ส่วนประชาชนพลเมืองพืงมีหน้าทีให้ความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ ซัยนหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ เสี่ยภาชีอากร และตั้งอยู๋ใน ความสงบ เพื่อทำใหบ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง⁹⁷ อันเป็นหน้าทีของพลเมืองทีดี นอกจากนั้น แล้วได้นั้นถึงหน้าทีระหว่างบิคามารคาคอบุตร สามีต่อภรรยา ครูกับลูกศิษย์ นายกับบ่าว การคบมิตรและพระภิกษุกับประชาชน ซึ่จะทำใหสังคมมีความมั่นคงและก้าวหน้า เช่น บิคามารคามีหน้าทีในการสั่งสอนอบรมใหความรู้ แนะแนวทางทีดีใหกับบุตร⁹⁸ กึ่จะทำใหบุตรนั้น เป็นพล เมืองทีดีไม่ก่อใหเกิดปัญหาในสังคม หรือครุมีหน้าทีในการใหความรู้วิชาการแนะนำในทาง ทีดี⁹⁹ จะทำใหศิษย์เป็นคนที่สามารถดำรงตนอยู๋ในสังคมไดด้้วยดีในการประกอบอาชีพการงาน

นอกเหนือไปจากการเน้นถึงความสัมพันธ์ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมแล้วยังได้นั้นถึง ซ้อปฏิบัติทีทุกคนพืง ยึดถือทีจะนำมาสู่การมีชีวิตทีดีในสังคม นั้นคือการประพุดิตนอยู๋ในศีล 5 ซึ่ "เป็นบันทัดสำหรับใหคนประพุดิตความดีไดคองที...เป็นประ โยชน์แก่กันแลกัน"¹⁰⁰ และการ ประพุดิตนอยู๋ในกุศลกรรมบท 10 ประการกึ่จะนำมาซึ่ความสุขในปัจจุบันและภายหน้า¹⁰¹

⁹⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระธรรมเทศนา, (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514), หน้า 97.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

⁹⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หนังสือสังคาโลวาทะสูตร, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วัชรินทร์บริษัท, ร.ศ. 118), หน้า 31.

⁹⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อรรถศาสน์และธรรมวิจารณ์, หน้า 25.

¹⁰⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เบญจศีลและเบญจธรรม, (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. 122), หน้า 2-3.

¹⁰¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อุปาสกะปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เคลิเมล์, 2457), หน้า 11-12.

รวมทั้งมีหิริและโอตตปะอีกด้วย¹⁰²

ดังนั้นวิธีการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายของชีวิตในการมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคมในปัจจุบันนี้ ตามแนวความคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส คือ การเน้นในหน้าที่ ของบุคคลทั้งต่อตนเอง และ ต่อสังคมส่วนรวม ด้วยการตระหนักในหน้าที่ของตนต่อความสัมพันธ์ ในสังคมและ ข้อปฏิบัติของคนที่พึงประพฤติปฏิบัติ อันจะนำมาซึ่งสังคมที่มีความสงบสุขและบุคคล ในสังคมก็จะมีสุขซึ่งเป็นเป้าหมายของวิถีการดำรงชีวิตที่ดีในสังคม

อนึ่ง นอกจากจะเน้นการมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคมปัจจุบันแล้ว ผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรก ยังได้กล่าวถึงการบรรลุเป้าหมายอันสูงสุดของชีวิตคือการบรรลุนิพพานด้วย ผู้ทรงสถาปนา ธรรมยุติกนิกายเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วได้ทรงยืนยันการมีอยู่จริงของสภาวะนิพพานว่า

"พระนิพพานคงจะมีเป็นแท้ ด้วยว่าท่านพรรณนามามากกว่ามาก ในหนังสือสำคัญ ใ้ว่า พระพุทธเจ้าท่านรู้ท่านเห็น พระนิพพานแล้วท่านสั่งสอนให้คนอื่น ๆ ประณินบัติ ตามแล้วแลได้รู้ได้เห็นมามากกว่ามาก ยิ่งกว่าหมื่นแสน จึงเชื่อได้ว่าเห็นจะมีเป็นแท้"¹⁰³

อย่างไรก็ตาม การอธิบายเรื่องนิพพานก็มุ่งเพียงเพื่อให้ประชาชนประพฤตินอยู่ในความดีเท่านั้น¹⁰⁴ ถึงแม้จะเชื่อว่าการบรรลุนิพพานเป็นเรื่องที่เป็นไปได้แต่ผู้นำธรรมยุติกนิกายทรงตระหนักดีว่า "ธรรมอันนี้บุคคลเห็นยาก ยากที่จะเห็น"¹⁰⁵ ทั้งนี้เพราะตระหนักในความจริงที่ว่า "สัตว์ ทั้งหลายย่อมติดอยู่ ช้องอยู่ ณ กามคุณทั้งหลาย"¹⁰⁶ ส่วนพระภิกษุสงฆ์นั้นก็สามารถจะบรรลุ

¹⁰²สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธมามกะ, (นายประเสริฐ สมิตะสิริ พิมพ์ถวายในงานฉลองสมณศักดิ์พระเทพกวี (ภา ภาณโก) เมื่อ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476), หน้า 28.

¹⁰³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 8.

¹⁰⁴พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระรัตนตรัย" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 68.

¹⁰⁵สมเด็จพระสังฆราช (สา), เทศนาธมมกุฎินิยามกถาและฉฬงกุญแจกถา, หน้า 6.

¹⁰⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

นิพพานได้เมื่อได้ศึกษาธรรมจนเข้าใจ "แล้วหมั่นพิจารณาประสบการณ์ทางจิต คือสุข ทุกข์ อุเบกขา จนสิ้นอุปาทาน และปราศจากความยึดมั่นถือมั่น"¹⁰⁷ แต่ผู้นำธรรมยุติกนิกายก็ทรงระบุว่า

"คนที่รู้ธรรมนั้นก็ได้แก่คนที่ได้ มรรคได้ผลรู้พระนิพพานก็แต่ว่าทุกวันนี้ไม่มีคนเช่นนั้นแล้ว มีแต่คนที่รู้ปริยัติธรรม คือข้อปรนนิบัติสำหรับจะให้รู้พระนิพพาน"¹⁰⁸ สำหรับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสนั้นทรงกล่าวถึงนิพพานในฐานะที่จะแสดงให้เห็นถึงที่มา ชาติทุกข์ และวิถีทางของนิพพาน¹⁰⁹ มิได้ทรงกล่าวเพื่อจุดมุ่งหมายในการบรรลุเป้าหมายของชีวิต ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า แนวความคิดเรื่องเป้าหมายของชีวิตที่มุ่ง ไปสู่นิพพานของผู้นำธรรมยุติกนิกาย เป็นไปเพื่อให้ประชาชนประพฤตินอยู่ในความดีเพื่อประโยชน์ในชาติ มีใช้เพื่อให้มุ่งบรรลุนิพพานจริง ๆ

แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์

รัฐและกษัตริย์ในแนวความคิดของผู้นำธรรมยุติกนิกายมีลักษณะ ผสมผสานระหว่าง แนวความคิดจากพุทธศาสนากับแนวความคิดใหม่ ซึ่งแต่เดิมแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์นี้เป็นแนวความคิดที่มาจากพุทธศาสนาส่วน ๆ ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายรัฐแบบจักรวรรดิและมีราชาธิราชปกครอง ต่อเมื่อได้มีการติดต่อกับตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันจะมีผลกระทบต่อโลกทัศน์แนวความคิดของชนชั้นนำในเรื่องของรัฐและกษัตริย์ที่พุทธศาสนาไม่สามารถที่จะอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมได้ทั้งหมด จนกระทั่งเกิดความเปลี่ยนแปลงในการอธิบายที่จะแยกแยะระหว่างเรื่องทางโลก และทางธรรมออกจากกัน ในแง่นี้วชิรญาณภิกษุผู้นำธรรมยุติกนิกายจึง ได้อธิบายรัฐและกษัตริย์ทั้งจากแนวความคิดทางพุทธศาสนา และจากการเพิ่มเติมแนวความคิดใหม่เข้าไปผสมผสานกับแนวความคิดทางพุทธศาสนา กล่าวคือ แนวความคิดทางพุทธศาสนายังคงสามารถที่จะใช้อธิบายได้ในเรื่องของการมีผู้นำในการปกครอง

¹⁰⁷พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติในทางที่ชอบ" ในประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 10.

¹⁰⁸เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁹สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตตปฏิบัติ และ ส่วนสังสารวัฏ, พิมพ์ครั้งที่ 24, หน้า 46-73.

หมู่ชน (ประเทศ) ตามแนวความคิดเรื่องสมมุติราชที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมศาสตร์¹¹⁰ อันเป็นแนวความคิดที่ให้ความสำคัญ ความจำเป็นที่จะต้องมีส่วนนำปกครองหมู่ชนเพื่อให้เกิดความสงบสุข ซึ่งถ้าหากหมู่ชนใดไม่มีผู้นำปกครองแล้ว ย่อมนำมาซึ่งความวิบัติพิพาศของหมู่ชนนั้น ๆ และผู้นำปกครองหมู่ชนนั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจเด็ดขาด "เป็นผู้ชี้ขาดตัดสินผิดชอบ"¹¹¹

นอกจากนี้ความคิดทางพุทธศาสนายังสามารถนำมาใช้ในการอธิบายการตัดสินคดีความว่าผู้ที่ทำหน้าที่ตัดสินคดีความไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ของตนในการตัดสินได้อย่างยุติธรรม ทั้งนี้เพราะ "ในจิตสันดานของคน ความชั่วก็ย่อมมีความดีก็ย่อมเป็น ก็ความที่เห็นยุติธรรมผิดชอบและอุปายที่จะประกอบรักษายุติธรรมนั้นก็เป็นความดีของใจคนอยู่แล้วก็อคติ 4 ประการนี้ก็ยังเป็นความชั่วมาติดอยู่แก่ใจคน"¹¹² อคติ 4* จึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ไม่สามารถรักษาความยุติธรรมในการตัดสินคดีความได้ วิชาญาณภิกขุจึงทรงมีพระราชดำริว่า การที่จะรักษาความยุติธรรมได้นั้นจะต้องมีกฎหมายเพื่อเป็นแบบแผนในการพิพากษาความและจะต้องมีภาษาและหนังสือเพื่อเป็นคำถามและเป็นแบบใช้เขียนกฎหมาย เขียนใบฟ้อง คำให้การ คำพยาน คำปรึกษาชี้ขาดโดยยอมคำสาบานและทานบน¹¹³ อันเป็นการนำเอาแนวความคิดที่ได้รับจากอิทธิพลตะวันตกเข้ามาใช้ในกระบวนการศาลและกฎหมายเพื่อเป็นหลักเกณฑ์ในการรักษาความยุติธรรมด้วยแบบแผนที่เป็นรูปธรรมตามประสบการณ์ นับเป็นการนำเอา สถาบันเข้ามาแทนตัวบุคคล

แนวความคิดทางพุทธศาสนาที่จะนำมาใช้อธิบายถึงวิธีการที่จะทำให้รัฐบรรลุความก้าวหน้า (หรือความเจริญ) ได้นั้น จะต้องต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำ ซึ่งพระมหากษัตริย์นี้จะต้องประกอบไปด้วยคุณธรรม (คุณสมบัติ) ต่าง ๆ ดังนี้ คือศัพทราชาธรรม จักวรรดิวัตร

¹¹⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 134.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

* อคติ 4 ได้แก่ ฉันทาคติ, โทสาคติ, โมหาคติ และภยาคติ.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-125.

สังคหวัตถุ อันเป็นคุณสมบัติที่พึงมีของพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นแล้วยังจะต้องประกอบไปด้วย ประชาชนที่เป็นพลเมืองที่มีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้คือ รักษาศีล 5 ประพฤติในกุศลกรรมบท 10 ละอกุศลกรรมบท 10 ประพฤติในพรหมจริย 10 และละเว้นในอกุศลธรรม 45¹¹⁴ จะเห็นได้ว่า คุณสมบัติของพระมหากษัตริย์และพลเมืองคตินั้นมีลักษณะเช่นเดียวกัน "คนดี" ตามคติพุทธศาสนา อันเป็นการนำเอาความคิดทางพุทธศาสนามา ใช้เพื่ออธิบายวิธีการที่จะบรรลุความก้าวหน้า ของรัฐตามแนวความคิดของผู้นำธรรมยุติกนิกาย

แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ของวชิรญาณภิกษุ นอกเหนือจากการนำเอาแนวความคิดทางพุทธศาสนามาตีความใหม่แล้ว ยังมีแนวความคิดการปกครอง แบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง อันเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบบริหารราชการสมัยใหม่ นั่นคือ การใช้อำนาจปกครองบังคับบัญชา เป็นลำดับชั้น ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

ในบ้านเรือนที่มีคนมากก็ย่อมมีผู้ใหญ่หนึ่ง ๆ สอง สาม เป็นผู้บังคับให้ผู้อยู่ใน อำนาจ ผู้นั้นต้องกลัว แลบ้านหนึ่งต้องมีนายบ้าน แขวงหนึ่งก็ต้องมี นายแขวงต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงเมืองหนึ่งต้องมีเจ้าเมือง อาณาจักรหนึ่ง ต้องมีเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ชี้ขาดตัดสินพิศชอบ...¹¹⁵

สำหรับแนวความคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์และ สมเด็จพระสังฆราช (สา) ที่เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์นั้นเป็นแนวความคิดที่สนับสนุนการมีผู้นำที่มี อำนาจเด็ดขาดที่จะปกครองประเทศโดยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงมีแนวความคิดที่เกี่ยวกับราชวงศ์ในการสืบราชสมบัติ เช่นทรงพระนิพนธ์ว่า

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 15-17, "พรหมจริยาเทศนา" หมวกธรรมคดี เลขที่ 6 ที่ 121, และสมเด็จพระสังฆราช, กถามรรคพิเศษ 3 กัณฑ์, หน้า 2-3.

¹¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 126.

"พระวงศ์ทรงสืบเชื้อยืนานาน..."¹¹⁶ หรือ "สืบเนื่องวงศ์กษัตริย์แม้สี่พันรัชกาล"¹¹⁷ และ กษัตริย์นั้นจะต้องมีคุณสมบัติคือมีความสามารถในการบริหารการปกครองประเทศ¹¹⁸ อันเป็น คุณสมบัติที่สูงขึ้นความเป็นผู้มีบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความชอบธรรมที่สามารถพบ ได้ตามประสพการณ์เหมือนเช่นในกรณีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพิสูจน์ความ สามารถของพระองค์ในการประกอบกิจการ และแสวงหาความรู้ในขณะที่ทรงผนวช¹¹⁹ จนทำให้พระองค์ขึ้นครอง ราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองประเทศสืบต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า- เจ้าอยู่หัว

ส่วนสมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงมีแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ที่ให้ความ สนับสนุนสร้างความชอบธรรมให้กับพระมหากษัตริย์โดยเน้นคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่มี ความสามารถที่จะดำเนินรัฐราชการนโยบายตามสถานการณ์สภาพแวดล้อม และยังต้องมีคุณสมบัติ ที่ตั้งอยู่ในสังคหวัตถุ นั่นคือ จะต้องมามีคุณสมบัติที่แสดงให้ปรากฏทั้งภายในประเทศและภายนอก ประเทศ¹²⁰

จะเห็นได้ว่าลักษณะแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ของผู้นำธรรมยุติกนิกายในกลุ่ม แรกนั้นมีความแตกต่างกันไป โดยที่ขบวนการอภิชนทรงมีพระ ราชดำริที่เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ อย่างเด่นชัดซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างแนวความคิดทางพุทธศาสนาด้วยการตีความใหม่ในการ

¹¹⁶ "คำประกาศเทวคานในงานฉลองยุคที่ 3" หอสมุดวชิรญาณ หมู่ธรรมคดี เลขที่ 5
ตู้ 121.

¹¹⁷ "คำโคลงพระราชประวัติรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่ทรงผนวชจนสวรรคต" หอสมุดวชิรญาณ
หมู่จดหมายเหตุ เลขที่ 2 ตู้ 121.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁰ สมเด็จพระสังฆราช (สา), เทศนาสังคหวัตถุและเทวคานลี, เทศนาพิเศษถวายใน พระราชพิธีแจกเบี้ยหวัดในรัชกาลที่ 4 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภัสสรไปรคให้ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาเกษในรัชกาลที่ 4 ปีวอก พ.ศ. 2463), (พระนคร. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463), หน้า 6-7.

สร้าง รัฐบาลแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เน้นในพระปรีชาสามารถและพระราชอำนาจของ พระมหากษัตริย์ และการยอมรับในแนวความคิดที่มีรัฐหลายรัฐในโลก ซึ่งในแต่ละรัฐจะมี ผู้นำในการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเหล่านั้นอาจจะเป็นทั้ง "ขึ้นแก่กันบ้าง ไม่ขึ้น แก่กันบ้าง"¹²¹ อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับประเทศต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกและตระหนัก ถึงการเข้าครอบครองประเทศอื่นเป็นอาณานิคมโดยประเทศตะวันตก ส่งผลให้เน้นในความ สามารถของพระมหากษัตริย์ในการปกครองประเทศจนรักษาความเป็นอิสระไว้ได้ เช่น ด้วยการ ดำเนินรัฐธรรมาภิบาลนโยบายสร้างความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก เป็นต้น ส่วนแนวความคิดเกี่ยวกับ รัฐและกษัตริย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์และสมเด็จพระสังฆราช (สา) นั้นเป็นแนวความคิดที่สนับสนุนแนวความคิดของวชิรญาณภิกษุ และเน้นการสร้าง ความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ที่มาจากความสามารถ รวมทั้งมีคุณสมบัติตามคติของพุทธศาสนา¹²²

กล่าวโดยสรุปว่า แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ของผู้นำธรรมยุติกนิกายกลุ่ม แรกเป็นแนวความคิดที่ผสมผสานระหว่างแนวความคิดทางพุทธศาสนาและแนวความคิดใหม่ ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์ตามที่แท้จริง การมีรัฐบาลแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยมีความ เจริญก้าวหน้าและความสงบสุขเป็นเป้าหมายของรัฐ และการเป็นคนที่ตามคติทางพุทธศาสนา ของกษัตริย์และพลเมือง รวมทั้งการปกครองที่ให้ความสำคัญกับสถาบันมากขึ้น เช่น สถาบัน ตุลาการ ซึ่งประกอบด้วย ศาล กฎหมาย กระบวนการพิจารณาคดี เป็นต้น¹²³

¹²¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์" ใน ประชุม พระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 123.

¹²² "คำโคลงพระราชประวัติในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่ทรงผนวชจนสวรรคต" หอสมุด วชิรญาณ หมู่งคหมายเหตุ เลขที่ 2 คู่ 121 และสมเด็จพระสังฆราช (สา), เทศนาสังคหวัดถุและเทวคาพลี, หน้า 6.

¹²³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์" ใน ประชุม พระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 124-125.

สำหรับแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา-
 วชิรญาณวโรรสนั้น เป็นแนวความคิดที่มีความสืบทอดจากกลุ่มแรก คือ เป็นรัฐแบบสมบูรณาญา-
 สิทธิราชย์มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการปกครอง กล่าวคือ ให้ความสำคัญต่อการมีพระมหา-
 กษัตริย์ในฐานะผู้นำของประเทศโดยเปรียบเทียบว่าเป็น "เหมือนสี่เสาของชาติ"¹²⁴ ที่เป็นผู้
 ควบคุมให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปด้วยดีทั้งในส่วนของรัฐบาลและราษฎรเหมือนกับการที่ศิระ
 ทำหน้าที่ควบคุมระบบต่าง ๆ ภายในร่างกาย ถ้าหากขาดศิระแล้ว ร่างกายย่อมตั้งอยู่ไม่ได้
 เช่นเดียวกันถ้าหากขาดพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำของมหาชน ชนหมู่นั้นก็มีอาจตั้งอยู่ได้เช่นกัน¹²⁵
 นอกจากนี้แล้วการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขปกครองประเทศยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระ
 เป็นเอกราชของประเทศนั้น ๆ โดยให้ความหมายว่า "ผู้ปกครองมหาชนในแคว้นหนึ่งหรือในประเทศ
 ที่ตั้งเป็นอิสระอยู่ตามลำพังไม่ต้องอิงอาศัยมหาชนอื่นเรียกว่า พระราชา"¹²⁶ นั่นคือประเทศที่
 เป็นอิสระโดยมากมักจะมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และการมีพระมหากษัตริย์มีความสำคัญ
 นอกเหนือไปจากการเป็นผู้ทำหน้าที่ในการบริหารประเทศแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงฐานะและ
 เกียรติภูมิของประเทศเพราะ "ทำให้มีอำนาจเป็นที่นับถือและยำเกรงของชาติอื่น"¹²⁷ และ

¹²⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุศาสน์ที่สมเด็จพระบรม-
วงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากองที่ 6 พฤษภาคม
ร.ศ. 130, (พิมพ์ขึ้นโดยพระบรมราชโองการเพื่อจำแนกแก่สมาชิกกองเสือป่า) (พระนคร:
 โรงพิมพ์สามมิตร, ร.ศ. 130), หน้า 7-8.

¹²⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้า
 ของหมู่มนุษย์" ธรรมกถีย์, (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณา-
 นุสรณ์ครบ 50 ปี แถ่วันสิ้นพระชนม์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่
 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 297.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

¹²⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุศาสน์..., หน้า 6.

"ไทยมีหน้ามีตาเทียมเขาก็เพราะมีพระราชาของตนเอง"¹²⁸ และยังเป็นผู้ที่ทำหน้าที่คอยปกป้องภัยอันตรายให้กับประเทศ¹²⁹ รวมทั้งทำหน้าที่ในการทำสัญญาผูกไมตรีกับพระมหากษัตริย์อื่น ๆ¹³⁰ จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีความสำคัญที่จะดำรงรักษาเอกราชของชาติ บริหารปกครองประเทศให้อยู่ในความสงบสุขและยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงเกียรติภูมิของชาติให้ทัดเทียมนานาประเทศ ดังนั้นรัฐในความคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงเป็นรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองประเทศ แต่เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชภารกิจมาก จึงต้องมีผู้ช่วยในหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อให้การบริหารประเทศเป็นไปโดยสะดวก อันเป็นการบริหารการปกครองประเทศของพระมหากษัตริย์ ที่อาศัยระบบราชการเป็นกลไก มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะด้าน เช่น มีเจ้าหน้าที่ระงับวิวาทและลงโทษ (ตำรวจ) ซึ่งเจ้าหน้าที่เหล่านี้ต้องมีผู้ทำหน้าที่ผู้ช่วยต่อไปอีก และผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของพระมหากษัตริย์ในทางปกครองเรียกว่า รัฐบาล¹³¹ ในลักษณะดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงระบบการบริหารการปกครองประเทศอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของตะวันตก ซึ่งแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์นี้เป็นการสร้างสรรค์คิดเกี่ยวกับรัฐแบบใหม่ขึ้น โดยไม่ได้นำเอาแนวความคิดเกี่ยวกับลักษณะของรัฐและเป้าหมายของรัฐตามแนวความคิดดั้งเดิมของพุทธศาสนาที่ความใหม่

¹²⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์" ธรรมกถิ, หน้า 298.

¹²⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระธรรมเทศนา, หน้า 96.

¹³⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์" ธรรมกถิ, หน้า 298.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 295.

สำหรับแนวความคิดที่เกี่ยวกับเป้าหมายของรัฐของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นแนวความคิดที่มีจุดประสงค์อยู่ที่การรักษาอิสระภาพของชาติให้ยืนยงและมีความรุ่งเรืองสมบูรณ์¹³² รวมทั้งมีความสงบสุขอีกด้วย และวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายของรัฐนั้นจะเป็นการนำเอาแนวความคิดทางพุทธศาสนา มาตีความใหม่โดยการเน้นในหน้าที่ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคม กล่าวคือ การที่จะรักษาเอกราชของชาติได้นั้นจะต้องอาศัยความร่วมมือของบุคคลในชาติทั้งสอง ฝ่ายด้วยกันคือพระมหากษัตริย์และประชาชน โดยที่พระมหากษัตริย์จะต้องประพฤติตนอยู่ในข้อธรรม อันจะนำไปสู่ประเทศที่มีความเจริญ แต่ถ้าไม่ประพฤติอยู่ในข้อธรรมแล้วจะทำให้ประเทศมีความเสื่อม ข้อธรรมที่กษัตริย์พึงประพฤติปฏิบัติยังคงได้แก่ ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ และจักรวรรดิวัตร¹³³ เมื่อพระมหากษัตริย์ประพฤติตนอยู่ในข้อธรรมดังกล่าวนี้ จะทำให้พระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและอาณาประชาราษฎร์ ข้าขอบขัณฑสีมา มีความสามัคคี รักใคร่ตั้งใจรับราชการเต็มความสามารถโดยซื่อสัตย์สุจริต ประกอบการค้าขายหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต¹³⁴ ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงควรที่จะประกอบพระราชกรณียกิจ โดยรอบคอบให้สมกับเป็นที่ไว้วางใจของคนกลุ่มต่าง ๆ¹³⁵ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อคนในรัฐ นั่นคือมีหน้าที่ในการปกครองและป้องกันแผ่นดินให้พ้นจากภัยอันตราย ทำนุบำรุงประเทศ รักษาความยุติธรรม (ธรรมสุจริต) และอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา¹³⁶

ส่วนคนในรัฐนั้นก็จะต้องมีหน้าที่ตั้งอยู่ในความสามัคคี ซื่อสัตย์ ตั้งใจประกอบการงานรับราชการเต็มความสามารถ เคารพเชื่อฟังพระราชโองการ ไม่เห็นประโยชน์ส่วนตัว¹³⁷

¹³²สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์" ธรรมคดี, หน้า 300.

¹³³สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระธรรมเทศนา, หน้า 111-125.

¹³⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 118, 121.

¹³⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุศาสน์..., หน้า 9.

¹³⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "อรรถศาสน์" ธรรมคดี, หน้า 110.

¹³⁷สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุศาสน์..., หน้า 7.

ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและหมั่นศึกษาหาความรู้ เพื่อที่จะได้ไม่ล้าหลังผู้อื่นในการประกอบกิจการงาน¹³⁸ นอกจากนี้แล้วประชาชนยังต้องทำหน้าที่เสียภาษีให้กับรัฐเพื่อที่จะได้นำเงินเหล่านั้นมาปกครองและป้องกันประเทศ¹³⁹ และจะต้องไม่ทำตนให้เป็นภาระแก่ผู้อื่นโดยไม่จำเป็นเพราะจะทำให้ "คนอื่นเป็นผู้เฉลี่ยผลของคนให้"¹⁴⁰ ที่สำคัญประชาชนจะต้องให้ความร่วมมือกับพระมหากษัตริย์ในการประกอบกิจการต่าง ๆ¹⁴¹ เมื่อประชาชนประพฤติปฏิบัติในหน้าที่ของตนดังกล่าวแล้วนั้นย่อมทำให้พระมหากษัตริย์มีความซื่อตรงและดูแลป้องกันประชาชนเช่นเดียวกัน¹⁴² การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีแนวความคิดในวิถีทางที่จะบรรลุนโยบายของชาติด้วยการเน้นให้พระมหากษัตริย์และประชาชนซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของ รัฐตระหนักในหน้าที่ของตน อันแสดงให้เห็นว่าการดำรงคงอยู่ของรัฐที่จะรักษาความเป็นเอกราชและความเจริญรุ่งเรืองของประเทศไว้ได้นั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งสองฝ่ายซึ่งจะให้ความสำคัญของประชาชนในฐานะพลเมืองของชาติมีฐานะเท่าเทียมกันเพื่อสร้างความรักในชาติที่ตนเองมีส่วนร่วมในการประกอบกิจกรรมของชาติและที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของชาติ นับเป็นการสร้างความรู้รักสามัคคีในหมู่ประชาชนที่มีส่วนตอบสนอง แนวความคิดที่สอดคล้องกับนโยบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะสถาปนาความคิดทางการเมืองที่เน้นในชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า

¹³⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมคดี, หน้า 297.

¹³⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วรรณพระสูตร, หน้า 48 และ ธรรมคดี, หน้า 295-6.

¹⁴⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมคดี, หน้า 299-300.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 298.

¹⁴² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุศาสนี..., หน้า 13.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก พระองค์จึงให้ความสนับสนุนนโยบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับคำอธิบายทางพุทธศาสนาไม่เพียงพอที่จะอธิบายลักษณะและเป้าหมายของรัฐแบบใหม่ได้ จึงจำเป็นที่พระองค์ทรงอธิบายลักษณะและเป้าหมายของรัฐด้วยความรู้จากประสบการณ์ที่เป็นจริง อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังคงใช้คำอธิบายทางพุทธศาสนาบางประการที่ผ่านการตีความใหม่เพื่อเสนอวิถีทางที่จะทำให้สามารถบรรลุเป้าหมายของรัฐในแง่ คุณสมบัติและหน้าที่ที่กษัตริย์และประชาชนจะพึงประพฤติปฏิบัตินั้นมีลักษณะเช่นเดียวกันกับที่ปรากฏในคติของพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อธรรมของพระมหากษัตริย์อันได้แก่ ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ และจักรวรรดิวัตร และหน้าที่ของบุคคลในสังคมจะพึงประพฤติปฏิบัติต่อกัน เช่น หน้าที่ของบุตรต่อมารดาบิดา หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตร หน้าที่ของครูอาจารย์ต่อศิษย์ หน้าที่ของศิษย์ต่อครูอาจารย์ หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ต่อประชาชน หน้าที่ของประชาชนต่อพระมหากษัตริย์ หน้าที่ของมิตรต่อมิตร หน้าที่ของสมณพราหมณ์ต่อประชาชน หน้าที่ของประชาชนต่อสมณพราหมณ์ เป็นต้น ซึ่งหน้าที่ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมเหล่านี้จะเอื้อต่อการทำหน้าที่ของกษัตริย์และพลเมือง "ที่ดี" อันเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ของสังคม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ที่ผสมผสานระหว่าง แนวความคิดทางพุทธศาสนา และแนวความคิดที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ในช่วงนั้น อันเป็นแนวความคิดที่คล้ายคลึงกับแนวความคิดของกลุ่มแรก ส่วนเป้าหมายของรัฐในกลุ่มแรกจะเน้นในเรื่องของความเจริญก้าวหน้าของรัฐ แต่ในกลุ่มที่สองจะเน้นทั้งความเจริญก้าวหน้าของรัฐและความเป็นเอกราชของรัฐอีกด้วย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ทางการเมืองกับต่างประเทศ ซึ่งลัทธิอาณานิคมทวีความรุนแรงเป็นอย่างมากในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำหรับวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายของรัฐนั้น ทั้งสองกลุ่มมีวิธีการที่เหมือนกันด้วยการนำเอาคำอธิบายทางพุทธศาสนาที่ผ่านการตีความใหม่เข้ามาใช้เป็นหลักเกณฑ์ที่จะให้ทั้งพระมหากษัตริย์และประชาชนมีลักษณะของกษัตริย์ตามคติของพุทธศาสนา แม้ว่าทั้งสองกลุ่มจะใช้วิธีการ

เดียวกัน แต่ก็ต่างกันในเรื่องของเนื้อหา ซึ่งในกลุ่มแรกจะเน้นพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำที่เข้มแข็ง เด็ดขาด และมีความรู้ความสามารถประพุดอยู่ในทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตร แต่ในขณะที่กลุ่มที่สองนอกจากจะเน้นพระมหากษัตริย์ที่ประพุดอยู่ในทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตรแล้วยังคงเน้นถึงหน้าที่อื่น ๆ ของกษัตริย์ที่เฝงปฏิบัติต่อประชาชนอีกด้วย ในส่วนของประชาชนนั้นในกลุ่มแรกจะเน้นประชาชนที่มีลักษณะของความเป็นคนดีตามคติพุทธศาสนาด้วยการรักษาศีลห้า ประพุดอยู่ในกุศลกรรมบท 10 ละอกุศลกรรมบท 10 ประพุดอยู่ในพรหมจริยา และละจากอกุศลธรรม 45 อย่าง สำหรับในกลุ่มที่สองนั้นยังคงเน้นอยู่ในศีลห้า แต่ก็จะเน้นถึงหน้าที่ที่บุคคลต่าง ๆ ในสังคม ส่วนรวมหรือในรัฐทั้งประพุดปฏิบัติต่อกัน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมที่มีลักษณะซับซ้อนมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้มีการยกเลิกระบบไพร่ ระบบทาส การขยายการศึกษา ตลอดจนการขยายตัวของระบบราชการสมัยใหม่และการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้มีโอกาสในการเลื่อนฐานะของประชาชนมีมากขึ้น ชนชั้นนำจึงพยายามสร้างและปลูกฝังอุดมการณ์แบบใหม่ดังกล่าวขึ้นในรัฐ

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดที่ผู้นำธรรมยุติกนิกายเน้นในแต่ละเรื่องมีความสัมพันธ์ สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ จากการที่ผู้นำธรรมยุติกนิกายเน้นกรรมและผลของกรรมในปัจจุบันหรือชาตินี้ ในการอธิบายพฤติกรรมและความแตกต่างของมนุษย์จะทำให้กรรมเป็นสิ่งที่สามารถควบคุมได้ การดำเนินชีวิตของมนุษย์จะไม่เป็นไปตามกระแสกรรมที่ไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งจะเป็นการเน้นให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในความสามารถศักยภาพของมนุษย์ อันเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ที่มีความสืบเนื่องมาจากแนวความคิดมนุษย์นิยมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้แล้ว การเน้นความคิดเกี่ยวกับกรรมในลักษณะดังกล่าวนี้ยังจะเป็นการรองรับหรือสนับสนุนการมีวิถีชีวิตที่ดีในสังคมปัจจุบัน ซึ่งจะมีส่วนกำหนดให้การดำเนินชีวิตในสังคมมีลักษณะของคติตามคติพุทธศาสนา อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขของสังคม ด้วยลักษณะของความคิดดังกล่าวนี้จะสนับสนุนแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อบุคคลในสังคมดำเนินวิถีชีวิตที่ดีในสังคมด้วยการเป็นคนดีทั้งกษัตริย์และพลเมืองต่างก็ทำหน้าที่ของตน ทำให้สังคมมีความสงบสุขจะนำมาซึ่งความก้าวหน้าหรือความเจริญของรัฐ